

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 36 (16984)

2005 чылдың
АПРЕЛЬ 7,
ЧЕТВЕРГ

Номерни парлаггаже
дужааганы:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 19.00.
Садар өртээ 3 рубль.

Улуг Хуралдын Төлээлекчилер палатазында

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАРНЫ ШИИТПИРЛЭЭН

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының чээрбиги хуралы дүүн, апрель 6-да, Кызылдың Улусчу чогаадылга бажыңыга болуп эрткен. ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак, Сибирь федералдык округтук Тыва Республикада Кол федералдыг инспектору В.И. Чернышев, ТР-ниң Дээди судунун даргазы Н.Ч. Күжүгет ооң ажылынга киришкен.

Кызыл хоорайның "Төл" суд участогунун эптештирилге судьязын томуйлаар дугайында айтырыгны бир дугаарында чугаалашкан. ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак "Тыва Республиканың эптештирилге судьяларының дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунун 6 чүүлүнүн болгаш 7 чүүлүнүн 1 пунктузунга дүүштүр Кызыл хоорайның суд участогунун эптештирилге судьязының албан-дужаалына Роман Чадыгбаевич Инминин томуйлаарын катап саналдап турарын чугаалааш, кандидатураны деткирин депутаттардан дилээн. ТР-ниң Дээди судунун даргазы Н.Ч. Күжүгет сөс алгаш, Р.Ч. Инминин ажил-чорудулгазынга эки үнелелди бергеш, бо албан-дужаалды күүседип шыдаар арга-дуржулга барын чугаалаан. Чажыт бадылаашкынның түнелинде депутаттарның хөй нуруузу Р.Ч. Инмин дээш бадылаан, ынчангаш ол Кызыл хоорайның суд участогунун эптештирилге судьязынга томуйлаткан.

Мөңгүн-Тайга, Каа-Хем кожууннарның конкурстуг комиссияларының кежигүннерин томуйлаар дугайында айтырыглар талазы-биле Ш.Д. Ооржак сөс алган.

Тыва Республиканың Конституция судунун 2005 чылдың февраль 22-де хүлээп алган №1 доктаалынга, "Россия Федерациязында тус чер бот-башкарылганын организастаарының нити принциптеринин дугайында" Федералдыг хоойлунун 37 чүүлүнүн 5 пунктузунга, "Тыва Республиканың Мөңгүн-Тайга кожуун" муниципалдыг тургузугунун Уставының 77 чүүлүнүн 1 кеззэнге үндезилээш, Мөңгүн-Тайга кожуунун конкурстуг комиссиязының кежигүнүнүн кандидатуразына ТР-ниң Чазак Даргазының Канцеляриязының удуртукчузунун ораакчызы — ТР-ниң Чазак Даргазының күрүне албанының болгаш кадр политиказының эргелелиниң начальниги Юрий Октяевич Ооржакты база катап саналдап турарын Ш.Д. Ооржак чугаалааш, ону деткирин депутаттардан дилээн.

Тыва Республиканың Конституция судунун 2005 чылдың февраль 22-де хүлээп алган №1 доктаалынга, "Россия Федерациязында тус чер бот-башкарылганын организастаарының нити принциптеринин дугайында" Федералдыг хоойлунун 37 чүүлүнүн 5 пунктузунга, "Тыва Республиканың Каа-Хем кожуун" муниципал-

дыг район Уставының 21 чүүлүнүн 5 пунктузунга үндезилээш, Каа-Хем кожуунун конкурстуг комиссиязының кежигүнүнүн кандидатуразына ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыды Петр Александрович Морозовту база катап саналдап турарын Шериг-оол Дизижинович дыңнаткаш, деткирин дилээн.

Чажыт бадылаашкынның бюллетенинге ийи кандидатураны кириген, кайызы-даа депутаттарның хөй бадылаашкын алгаш, Мөңгүн-Тайга, Каа-Хем кожууннарның конкурстуг комиссияларының кежигүннеринге томуйлаттырганнар.

"Тыва Республиканың тус чер бот-башкарылганын организастаарының чамдык айтырыгларының дугайында", "Бирги чыыштың төлээлекчи органнының депутаттарының болгаш дагы катап тургустунган муниципалдыг каттыжышкынарның баштыңнарының санын база оларның бүрүн эргелеринин хуусааларын тодарыдырының дугайында" Хоойлуудулга палатазының бадылааны Тыва Республиканың хоойлуларын чүүлдүгүнүн деткээн доктаалдарны хуралга хүлээп алган.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак хуралга чүве чугаалаан. Чазактын саналдап киригени үш кандидатураны бир эл-сеткилдиг деткээни база республиканың амыдыралына кончуг чугула ийи хоойлуну чүүлдүгүнүн хүлээп алганы дээш депутаттарга өөрүп четтиргенин ол улуреткен. Тус чер бот-башкарылганын чаартырда ам-даа шийтирилээр ужурулу айтырыглар барын дыңнаткан. Республика биле муниципалдыг тургузулганын аразында бүрүн эргелери ам-даа долузу-биле аңгылаттынмаан. Бо талазы-биле ажыктыг санал-онал солчуушкуннарны республиканың үш зоназынга болуп эрткен семинар-чөвүлел хуралдарга болганын чугаалаан. Тус чер бот-башкарылга органнының чаартылгаларының айтырыгларында оларның структуразын чогумчалыг кылдыр тургузуу алырынче депутаттарның кичээнгейин ол угландырган. Чер реформадын дүрген чорударына Ш.Д. Ооржак доктаагаш, ажил берге, бо талазы-биле чорудуп

(Уланчызы 2-ги арында).

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының Россия Федерациязының Чазаның Даргазы М.Е. Фрадковка кыйгырыгының дугайында Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының

ДОКТААЛЫ

Кызыл хоорай, апрель 6, № 305

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының ДОКТААДЫРЫ БОЛЗА:
1. Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының Россия Федерациязының Чазаның Даргазы М.Е. Фрадковка

кыйгырыын хүлээп алыр.
2. Бо доктаалды Россия Федерациязының Чазанче чоргузар.
3. Бо доктаал ону хүлээп алган хүнден күштүг болур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Д. Ооржак.

Кажан? Каа? Чүчү?

Шивалха Ринпоче дугайында ном

Эрткен чылын Индиядан, Дрепунг Гоман дацандан Шивалха Ринпоче башкының Тывага кээп чораанындан бээр таптыг-ла бир чыл болуп турар. Аңаа тураскааткан "Шивалха Ринпоче болгаш Бойдусады сувурганы" деп номну Анета Бодур-Ооржак парладып үндүргөн.

Номда Шивалха Ринпоче башкының болгаш ону үдеп чоруу лама башкыларның Тываның кожууннарынга база Кызыл хоорайга Будда өөредин непередип сайзырадыр талазы-биле кылып чоруткан ажилдарының дугайында чырыдып бизжээ.

Ук ном чүгле чүдүкчүлерге эвес, а Тываның бүгү чонунга сонуурганчыг болуру магатчок. Чүге дээрге Шивалха Ринпоче башкының чорудуп турган мөргүлдеринге, езулалдарына республиканың бүгү кожууннарының база найысылалдың чурттакчылары идепкейлик киржи, Будда өөредин сагыш-сеткилинден билип алыр дээш улуг сонургалды көргүскен. Ол ышкыш Кызыл хоорайда сувурганың канчаар туттунганын номда төөгүп турар.

Ном 3 муң экземпляр кылдыр парладтынган. Ооң таныштырылганы апрель 10-да 14 шакта Улусчу чогаадылга бажыңыга болуп. Номчүкчуларның аңаа чедип келирин автор чалап турар.

Улуг Тиелегениң 60 чылынга

Апрель 5-те болуп эрткен ТР-ниң Чазаның хуралына Ада-чурттуң Улуг дайынына Тиелегениң 60 чыл оюнга тураскаадып, нити-билиг школаларының өөреникчилери-биле болгаш профессионал училищениң сургуулдары-биле республика чергелиг "Зарница" деп шериг-спортчу оюну эрттирениң дугайында доктаалды хүлээп алган.

"Зарницаның" сорулгалары болза аныктарның шериг-патриотчу кижизидилгези, шериг албанының ат-алдарын көдүрери болгаш шериг арга-хоруга өөредири болур. Оюну "Юность" спортчу-кадыкшыдылга лагеринин баазыныга ийи чадага эрттирер: май-июньда — хоорайларның болгаш кожууннарның өөредилге албан черлеринин ортузунга, сентябрьда — бир чадазының тиелекчилери болган командаларның ортузунга. Маргылдааны эрттирениң программазында боо адарын, ОМОН ажилдакчыларының, албан-истээшкын ыттарының эзлеринин көргүзүүн, окбоонун янзы-бүрү хевиринин көрүлдэин кириген.

Хой олдаашкыны

Бо чылын Сүт-Хөл, Би-Хем, Барыын-Хемчик кожууннарда кыштаглаашкын чүгээр эртип турар.

Сүт-Хөл кожуунда малдың денгели эки, хой олдаашкыны адалтып турар, бо хонуктарда ешкүлөр төрүп эгелээн. Мал чеминден хуучонда — 970 тонна, араттарда — 600 тонна, көдээ ажил-агыг бүдүрүлгелеринде 90 тонна сиген арткан.

Апрель 1-ниң байдалы-биле алырга, Би-Хем кожуунда төрүүр бода малдың 34,6 хуунунун чаш төлү онча-менди камгалап алдынган. Хойнун 61,2 хуузу, өшкүнүн 13,2 хуузу, чылгы малдың 7,2 хуузу база хаванның 1,2 хуузу оолдапкан. Соок болгаш эвээш харлыг кыш соонда, саргылар көвүдевейн турар. Сүт саалдазы хүнде 2806 литр, ооң иштинде "Кызыл тараачында" — 2100 литр, бир инекке хамаарыштыр 4,7 литр сүт онаажып турар. Сиген четчир.

Барыын-Хемчик кожуунга бо кыжын хар улуг болган. Малчын коданнарже оруктары үе-шаанда аштап, харылзааны тудуп турган. Ындыг-даа болза сүг болгаш дус аймаан чедиреринге кывар-чаар материалдар-биле бергедээшкыннер тургустунуп турар. Малдын кодуур аарыында 4864 баш мал аараан. 18 коданнарда тарылганы кылган.

Тарылгага белеткел

Бо чылын республика тараа бүдүрерин эрткен чылдан 2 катап көвүдедир, картофельди эрткен чылгы 42 муңдан 46 муң тонна чедирер сорулгалыг ажилдап турар.

Тараа бүдүреринге хамаарыштыр кожууннар аайы-биле үлелгени кылган. Эң хөй тарылга шөлү — 35369 гектар чер көдээ ажил-агыгның бүдүрүлгө черлеринге онаажып турар. Чаагай дүжүттү ажаап алыр дизе, сугаттыг шөлдери калбартыры чугула. Ынчангаш мурунку чылдарда ажыглаттынып турган бугаларны катап тургузар талазы-биле ажилдар чер-черлерде калбарган. Нити-зи-биле техника талазы-биле республика 70 хууга белеткенген. Ынчалзажок республиканың бюджетти камгалаттынмааны-биле кывар-чаар материалдар, артык кезектер болгаш немей үрезин садып алыры часкы тарылга ажилдарын саададып турар.

Чаңгыс аайлаар

Эрткен неделяда Кызылдың бир дугаар школаның республика школаларының удуртукчулары, башкылары болгаш методистери "Просвещение" ФКУБ-туң Санкт-Петербуртта салбырының ажилдакчылары-биле ужурашкан.

"Просвещение" — чуртта эң улуг болгаш эң хөй ном үндүрер черлеринин бирээзи. Номнар авторлары Вера Мамаева, Галина Селиверстова, Александр Трошин олар амгы үеде ажилының угланышкынын таныштырган. ТР-ниң Өөредилге яамызы, Тываның кадрлар белеткелин болгаш мергежилдин бедидер күрүне институту школаларга өөредилге номнарын чаңгыс аайлаар сорулга-биле шак мындыг ужуражылгаларны организастап эрттирери чаңчыл апарган. Өөредилге материалдарын долу болгаш ханы, чедингир кылдыр амгы үенин негелдэинге дүүштүр белеткээн өөредилге номнары шилтинген соонда, номнары чагыг езугаар чүгле үндүргөн өртээ-биле садып алыр арга тургустунуп болур.

Бистиң корр.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының – Парламентизиниң Төлээлекчилер палатазының депутаттарының Россия Федерациязының Чазаның Даргазы М.Е. Фрадковка

КЫЙГЫРЫЫ

Хүндүлүг Михаил Ефимович! 2005 чылдың март 31-де Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазы Силерге кыйгырыгны чорудуп, ында Силерниң дузаңар болгаш Силерниң холуңар-биле регионнуң амгы Баштыңы – Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.Д. Ооржакты албан-дужаалдан дүжүрерин эгелээрин оралдажып турар.

Михаил Ефимович! Бодуңарны болгаш федералдыг Чазакты Хоойлужудулга палатазының радикалдыг сагыш-хөөнүг бөлүк депутаттарының эгелээни ажык политиктиг бузурукчу чорукче кири тыртарын болдурбайн көрүңер. Арга-дуржулгалыг политик кижилер болганыңарда, Силер хөдөлишкениң алыс чажыт чылдагаанын билип, республикада бюджет чорудулгазын үскени болгаш Силерге кыйгырыгны киригени регионда байдалды турум чок болдурар, Силерни – россияжи Чазактың Даргазын болгаш Россия Федерациязының Чазан административтиг хемчеглер алырынче чыгаар сорулга-биле кылганын хөлчөк эки билгениңерге бүзүрээр бис. Ол дээрге бодуңуң адаанда боттук барымдаалар чок, Силерни будулдурган болгаш мегелээр база политиктиг оптуг-кажар арга-биле федералдыг эрге-чагырганы бөдүүн кижилерниң караңга баксырадып болур базымнарже идер дээр күткүшкүн-дүр.

Бюджеттиң төлевилелиниң Хоойлужудулга палатазында барык үш ай чыгы – 2005 чылдың январь 12-ден март 31-ге чедир – сайгарылгада турарының факт-

барымдаазы ону долгандыр байдалды өжегээр тургусканын, сагышты-биле эгелээни көргүзүп турар. Ындыг болза-даа, ыңча узун хуусааның дургузунда депутаттар ону бирги номчулгада безин хүлээп шыдаваан, ук номчулгада чүгле үш хемчээлди – чарыгдалдарны, орулгаларны болгаш бюджеттиң чедишпес кезээр сайгарып көөр турган болгай. Хоойлужудулга палатазының чамдык депутаттарының буруузу-биле бюджет чорудулгазы политиктиг шинже хуула берген. Ам безин ол бистиң кижилер бүзүңгө аарышкылыг апарды. Бөгүн инвестиция программазын акшаландырбайн турар, ооң ужуң республикада барык бүгү тудуглар доктаап турупкан, чүс-чүс ажылчынар ажыл чок арткан. Республика экономиказының үндезини – биче сайгарлыкчы чорукту хөгжүдериниң талазы-биле программа ара соксаан, ында 12 млн. рубльге 47 бизнес-төлевилелдерни боттандырары көрдүңер. Биче бизнестин бүдүрүлгелерин деткиринге чээли салышкынының акшаландырышкыны доктаап турупкан. Көдээ ажыл-агыйда чаксы хову ажылдары үстүңгө, чүге дизе агроулетпүр комплекси кывар-чаар материалдар садып алырынга болгаш кири сөөртүрүңгө бюджет чээлилерин ап шыдавайн турар. Республикага тоң чугула көдээ ажыл-агый техниказын садып алырының, өске-даа дериг-херекселди лизинг үндезининге

алырының талазы-биле бүгү операцияларны соксаткан. Регионалдыг даңзының талазы-биле ай санының акша төлевириниң үлөлгези соксаарының айылында келген, а ол дээрге республикада 15 муң ажык кижилер. Бистиң республика ол чокта-ла федералдыг бюджеттен 960 млн. рубльге саң-хөө дузаламчызын чедир албайн турар, ону Россияның Саң-хөө яамызы безин ажы-биле минниген. Бюджет хүлээп алышкынын моон-даа ыңай саададыр чүве болза, ооң байдалы улам дүшкүрленип болур.

Хүндүлүг Михаил Ефимович! Бистер, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттары, Силерге кыйгырыгыңың сөс бүзү дээр долузу-биле харылап турар болгаш чаңгыс-ла чүүлү: Хоойлужудулга палатазында бодун хөлүн эрттир өрү көрдүңер, идээрге болгаш харысалга чок бистиң коллегаларыңың бөлүүнүң Силерге дыңнадып чедиргени эгелээшкениге хамаарыштыр туюлунга дээр боттук болгаш чөптүг болуруңарны күзеп турар бис. Силерниң бисти шын билип алганыңарга, каш-ла борбак кижиниң аайы-биле тургустунган бюджет чорудулгазының саботажы кезе шаптынар, Силерниң дузаңар-биле тыва парламент тургузукчу ажылче, бюджеттиң дүргөн хүлээп алышкынынче эглип келир дээрзинге идегээр бис.

Хүндүткел-биле,

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ – ПАРЛАМЕНТИЗИНИҢ ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕР ПАЛАТАЗЫНЫҢ ДЕПУТАТТАРЫ.

Канчап бардыңар, депутаттар?

2005 чылда Тыва Республиканың бюджетиде мынчага чедир бадылаттынмаан. Чүге? Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутаттары ыңдыг-мындыг чылдагаан туткаш, бадылавайн турарының дугайында солунсеткүүл арнындан номчуп, радио, телевизордан дыңнап, көрүп турар бис. Республика амыдыралының шак мындыг эң чугула, чоннуң амыдыралы-биле шуут тудуш холбашкан хоойлузу мындыг үрүе дургузунда хүлээп алдынмаан дугайында чугаа мурнуку чылдарда черле дыңналбаан, бооп көрбээр-даа таварылга-дыр.

Бодум хуумда политик-даа эвес, республиканың ырак-узак кожууннарының бирээзинде ажылдап чоруур ие кижилер мен. Уругларым ачазы эрте чок апарган. Ийи ажы-төлүм бирээзи республика девискээринден ырак – Россияның бир булуңунда өөренип турар, өскези – школа назылыг. Соңгаар ол уруумга ай санында чурттаарының акшазын чорудар ужурул мен. Ындыг-даа болза, бюджет бадылаттынмаанда, акша-шалың айтыры, шынап-ла, берге апаар-дыр.

Депутаттар бадыладыр мурнунда биске, соңгукчуларынга, бар-ла шаа-биле бүгү талалыг дузалаарын аажок-ла аазааннар болдур эвеспе. Ам херек кырында чүү болуп турар-дыр, че? Олар боттары база акша-шалыңын албайн турарлар ирги бе? Азы чүл? Че, оларның айда акша-шалыңы он-он муң, ыңай-бээр

аргыжарда, боттарында быжыглап каан чымчак чычааннарлыг болгай. Бистер ышкаш ол-бо черлер-биле аргыжарда, машина хөлөзилеп турарлар эвес. “Тодук кижилер аш кижини билбес” деп, чугаа бар. Шынап-ла, ыңдыг байдал тургустунуп келгени ол бе?

Бюджеттиң бадылаттынмайн турар чылдагаанын Чазак бижип-ле турар-дыр, а парламент чүге ыйт чогул, аксында суг пактап алган эвес аан. Бир эвес ыңдыгмындыг четпес, чедир кылбаан кезээр бар болза, сөөлүндө бюджет дугайында хоойлууга өскерилгелерни база немелделерни кирип ап болбас чүве ирги бе? Азы чүл?

Боттук ажыл-херектерже

Дыңнап турарга, бюджет айтыры дээр айтырыг Сибириниң Федералдыг округунга, ол хамаанчок Москвага безин четкендир. Оон ангыда Чазак биле Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазы чөпшээрелге комиссиязын тургускаш чугаалашкан, ыңчалза-даа дугуржуп чадашкан дээр-дир.

Бир-бир бодаарымга, Хоойлужудулга палатазының депутаттарының саны 32 эвес, а 22 кижилер бар бооп турары чылдагаан бооп турар ышкаш. Республика бюджетин бүдүн квартал дургузунда бадылап чадап каанда, Москва ону чүү деп көөр ирги? Харын мырыңай акшаландырбайн баар чадавас эвес бе? Мен бодаарымга,

бюджеттиң төлевилелин тургузуп шыдавас хире ажылдакчылар Чазакта чок. А парламент төлевилелди чугаалашкаш, “төлевилел шын эвес-тир” дээрин бодаарга, өжегерээр бир-ле бодал-биле ону саададып турар ышкаш. Чазак Даргазы республиканың бүрүн эргелиг удуртукчузу болганда, депутаттарны тарадыр эргези чок боор бе? Азы суд, прокуратура ажылдакчылары маңа киржип болбас бе? Бөдүүн кижилер мен бодаарымга, ыңдыг база болгу дег. Азы чазып турарым ол ирги бе?

Соңгуп алган депутаттары-выстың кымдан-даа артык угаансарыылды, билин ыңдыг бе азы саң-хөө талазы-биле билбеси ол ирги бе? Чонну мынчаар “саргарты” манадып болбас ийин. Чон акша-шалыңын өй-шаанда ап, чиир аш-чегин, кедер хеп-сынын садып алыр ужурул эвес бе? Боданыңар, депутаттар, боданыңар. Силерниң хоозун аазаашкыныңарга бүзүрээр, чон соңгуп алган болгай. Ону чүге бүзүредип шыдавас силер? Шак мындыг туржуңар-биле чүнү-даа чедип ап шыдавас силер. Ындыг-даа болза бо чүгле чамдык депутаттарның салдары өскелеринге дээр турары ол-дур. Кайын бажыңдан тура чаңгыс хепке куттула бээр деп силер.

Мынчага чедир бюджет бадылавааны дээр-ле, чоокка чованчыг, ыракка ыянчыг-дыр.

Валентина БАЛДАН.

Эрзин кожуун.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАРНЫ ШИИТПИРЛЭЭН

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

турар хемчеглерниң оожумун айтыркан. Чуртталга-коммунал ажыл-агый кодекси амыдыралда боттанып эгелээр, ону күүседир дээр комплекстиг хемчеглерни ажылдап кылырын чугула деп санаан. Бо чылдың апрель 19-та Күрүне Чөвүлелиниң президиумунга бо айтырыгны чугаалажырын дыңнаткан. Үндүрүг онаар баазаны тодарадырының, тус чер бот-башкарылганының бирги чыгыжының төлээлекчи органның депутаттарының соңгул-

ликаның Хоойлузун хуралга депутаттар сайгарып көргөн. ТР-ниң Улуг Хуралында ТР-ниң Чазак Даргазының бүрүн эргелиг төлээзи, ТР-ниң Чазак Даргазының Күрүне-эрге-хоойлу эргелелиниң начальниги А. Язев болгаш өскелер-даа Хоойлууга чамдык эдилгелерни киригени саналдаан. Бо Хоойлуу эргежок чугула болу бергенин барымдаалааш, депутаттар чүүлдүгүнүп деткээр доктаалды хүлээп алган. Бир эвес эдилгелер кириери албан болу берзе, дараазында чугаалажырын дугурушкан.

даларын дүргөн эрттирериниң, кадрлар белеткелениң айтырыгларынга хамаарыштыр Шериг-оол Дизижикович бодунуң бодалдарын, саналдарын депутаттарга чугаалап берген. Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының депутаттарын тус чер бот-башкарылганының чаартылгаларының айтырыгларын шиитпирлээринге идекпейлиг киржиринче ол кыйгырган.

“Тыва Республиканың бюджет чорудулгазының дугайында” Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының бадылааны Тыва Респуб-

Россия Федерациязының Чазак Даргазы М.Е. Фрадковче кыйгырыг чорудар дугайында айтырыгны Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының депутаттары бодамчалыг, бүгү талалыг сайгарып көргөш, кыйгырыгны чорудар дугайында доктаалды хүлээп алган.

Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының хуралы ооң-биле ажылын дооскан.

Таан-оол ХЕРТЕК.
Шолбан БИЧЕ-ОЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының кандидаттарының, бүрүткеткен кандидаттарының, соңгулда каттыжышкынының, соңгулда блоктарының соңгулда фондуларынче кирген акша-хөреңгиниң база оларның чарыгдаттыган сан-түнүнүң дугайында

ДЫҢНАДЫГЛАР

(РФ-тиң Сбербанкызының № 8591 Кызылда салбырының медээлеринге үндөзүлгө)

2005 чылдың апрель 1-ниң байдалы-биле

Мөңгүн-Тайга чаңгыс мандаттыг № 20 соңгулда округу

№	Бүрүткеткен кандидаттың фамилиязы, ады, адазының ады	Кирген акша-хөреңги	Чарыгдан акша-хөреңги	Арткан акша-хөреңги
1	Людмила Чыртаг-ооловна Очур-оол	10000	10000	0
2	Март-оол Салчакович Кунчу	0	0	0
3	Хеймер-оол Көкович Куулар	35100	32987,08	2112,92
Ниитизи-биле:		45100	42987,08	2112,92

Бай-Тайга чаңгыс мандаттыг № 13 соңгулда округу

№	Бүрүткеткен кандидаттың фамилиязы, ады, адазының ады	Кирген акша-хөреңги	Чарыгдан акша-хөреңги	Арткан акша-хөреңги
1	Валерий Сээ-Сюрюнович Салчак	3000	3000	0
2	Алексей Иванович Очур	25000	3545	21455
3	Юрий Шыдыраевич Салчак	7000	1300	5700
Ниитизи-биле:		35100	7845	27155

Хөйүнү мурнунга Бичелдей бодунун политиктиг депшилгезин националистичи чалгыга чедип алган кижилер кылдыр сурагып арткан-даа бол, Бичелдейге таарзынар сеткилин С.Конвиз мооң мурнунда-даа чажырбайн келген. А Конвизтиң боду тус чер чонунун орус дылдыг кеззеңиң эрге-ажыктарының камгалакчызы омур-хевирни ажыглаарына кол нуруузуңда мергежээр. Бо кижиниң идея-политиктиг көрүштерин тодарадырын оралдажыры – бүтпес херек, чүге дизе ол бөгүн бирээни, а чыл эрткенде – көңгүс өскени чугаалап болур. Чижээлээрге, 1998 чылда ол Кашинни «бодувустун киживис», «дайынчывыс» деп адап, ол дээш бадылаарыңче кыйгырган, а чыл эрткенде хоорайжыларның угаан-медерелинче Кашин дээрге арагачы болгаш дегенераттыр деп бодалды күженишкенин биле сыгап келген. Василий Оюнну-даа чижекке алыр чүве болза, аңаа хамаарылгазын өскерттирге «Рискиге» көңгүс эвээш үе негеттинген. Эгезинде солун Оюнну чоруу чогувас зоотехник деп дамдыктап келген чүве болза, сөөлүндө ону хамаарылга чок болгаш бодамчалыг политик кылдыр бижип эгелээр... Конвизчи солунунун чангыс номеринге коммунистидеологияны шүгүмчүлзэн материалды, а ооң шуут-ла чанынга Кызылдың коммунистериниң пропагандисчи материалдарын салган туруп болур. Чангыс-ла чүлдү тодаргайы биле чугаалап болур: республиканың амгы удуртукчузунга хөңнү чок кижилер бурзуу Конвизтиң таарзынышыкынын болгаш деткимчезин ап болурлар.

Конвиз биле Бичелдейниң сырый кады ажылдажылгазы республиканың чаа конституциязынга удур демнежиглиг демиселге-ле кончуг иле көстүп келген. Оларны ол үеде чангыс кожугга ажылдап турган деп чугаалап болбас, ындыг бол, оларның бүгү хөделишкенири: баштайгы дээрзинде конститушчу съездиниң – Улуг Хуралдың соңгулдаларына удур, а ооң соонда чаа конституцияны бадылаарының талазы-биле референдумга удур угланган хөделишкенири бот-боттарына кончуг хөөннешкек көстүр.

2002 чылдың чайынында, Кызыл хоорайның мэриниң чаа соңгулдаларының бүдүүзүндө, Бичелдей биле Конвиз чангыс аай пиар-компанияны тургузарының дугайында дугурушкаш, кедизинде барып ону «Издательский дом «Риск» ХАН хевирлиг бурткээнер. Ийи комбинаторнуң шагдан бээр хөйге чарлавайн келгени «идейлиг» эвилели шак ынчаар албан езуу шырайлыг апарган болгаш амдыгаа дээр хөдөлбишаан хевээр.

«Рискиден» «Риск» төрүттүнген, ону «Рискиге» солаан...

Конвизтиң угаангыр-сагынгыр, аваангыры кончуг. Каш чыл бурунгаар Кызылдың «Москвич» СТО-зунда заправканы долгандыр аас-дыл кыптып үнген, ооң ээлерин (езулуг ээзин мында адавадывыс, ынчалза-даа кымның дугайында чугаа чоруп турарын догаштары берге эвес) пиролизтиң суук продуштузун (ЖПП) ажыглаанынга бурудаткан хире чүве. Бензинге ЖПП-ни холуп каарга, ында октанның көргүзүү бедиир, 76-гы бензинни ЖПП-ниң эвээш кезин-биле холупкаш, ону 92 дугаарлыг бензин кылдыр саналдап болур – чүгле харын ындыг чүүл автомобильдерниң шимчедикчилеринге аажок хоралыг. Эрге-хоойлу камгалаар болгаш контроль чорудар органнар заправка ээлериниң буруузуң бадыткап шыдаваннар, чүге дизе сайгарылга чоруп турар үеде заправканың ээзи болур компания каш удаа адын солуп, харысалгадан ойлап чоруй барган. Кажар арганың бо хевиринге баштайгы орукту Тыва иезэн деп чугаалап болур, чүге дээрге хөгжүлдөзү бедик болгаш хөй чурттакчылыг Красноярск крайга безин бензинни ЖПП-биле холааны-биле холбашкан аас-дыл чүгле чыл-чыл чартык эрткенде өскүсү үнген – бир-ле болза бистин жуликтеривистин угаангыры ол хире болган, чок-ла болза олар кожолары-биле арга-дуржулгазын солушкан чадавас.

Солун-биле база кол нуруузуңда шак-ла ындыг чүүл болган. Кажан «Риск-Информ» элзэн хөй суд чаргы-чаалызын ойнадып, Конвизтиң соондан суд приставтары халыжып эгелээнде, ол солунунун адын өскерттип октапкан. «Риск» ААН-ниң орнунга үстүндө адааныс «Издательский дом «Риск» ХАН көстүп келген, «Риск-Информ» солунунун орнунга «Риск» солун үнүп эгелээр. Үнер-үнерде чаа солун утка-

шынар-даа, даштыкы хевир-биле-даа эрги солундан чангыс-ла каракка илдикпес чүүл-биле ылгалдыг – ооң адындан «информ» деп сөс чиде берген. А өске артканы биезги хевээр арткан: адреси-даа, редакцияның телефоннары-даа, ооң албан-дужаалдыг кижилери-даа, парлаттынып турар материалдарының ыят чогу болгаш бажы эттенгени-даа. Бир шагда үстүндө адаттынган заправканың ээлериниң соондан истекчилерниң болгаш байысаакчыларның халышпастаны-биле бир демей, приставтар солунунун ады өскерилгенинге амырап, оларның соондан маңнашпастаннар.

Солунунун адын чүгле ойнаткан суд

Эрткен өйнүн көрүжү-биле

БИСТИН БИЧЕЖЕК БЕРЕЗОВСКИЙИВИС

чаргы-чаалызының ужуңу солуваннар. Ооң бетинге чедир Конвизтиң ажыл-агыйыңче кым-даа баш сукпаан турган. А суд сайгаржылгалары-биле холбаштыр ынаар бакылай бергеш, кайгап-харап калганнар. Солунунун эт-хөреңгизи чок, банкыда саннарны «доңуруп» каан, бухгалтер учедун чорутпайн, үндүрүглер төлевейн турар болган, бөдүүн ажылдакчының шалыңын төлээрде ооң дарга-биле амы-хууда хамаарылгазын барымдаалаар, кол-кол албан-дужаалдарда яны-бүрү чиктиг шолат эдилээр, парлаттынып турар материалдарның утка-шынарының дугайында огулуг чүнү-даа чугаалап шыдавас аныяк кижилерни олуртуп каан. Шак мындыг чүүлдер турзажок, «Риск» компанияга хамаарыштыр кандыг-даа хөделишкенин кылбаан, сөөлү каш чылдарның дургузуңда ооң тургусканы солун эрге-чагырганың авторитарлыг шынарының дугайында доктаамал куксуннап турза-даа-ла аан. Эрге-хоойлу камгалаар болгаш контроль чорудар органнар төлээлериниң хамаарылгазы эрги анекдотту сагындырар: «Эжиңер ажыдынар, милиция-дыр», «а бажыңда кым-даа чок», «ынчаарга бис эртен кээр бис». Прокуратура, үндүрүг инспекциязы, Парлаалга яамызының эргелели болгаш федералдыг чагыртылганың өске-даа структуралары «Рискиниң» дугайында чугаа үнүп келирге, кол нуруузуңда ужур эдерген харыы бээринге өй.

«Рискиниң» халдаашкынынга таварышкан кижилерниң хөй нуруузу база ооң-биле холбашпазын кызыдарлар. Конвизчи солунунун бодунун айтыканы-биле алырга, мыяк аштап, аңаа боражырының орнунга, думчукту дуй тутканы дээр. «Рискиден» чытталып кээп турар чыт, ыраан тудум дам чыдыг апар. Республиканың Дээди судунун судьязы Столяров безин ук солунга нүгүлдедип дорамчылаткаш, тус черниң бүгү суд системазын кадып-даа тургаш, «Рискиден» аңаа чедирген моральдыг хораның шүүделин төлеттирип шыдаваанда, бөдүүн карачал кижиниң дугайында чугаалаан-даа ажыы бар бе?

Конвизтиң хай чок чоруп турарының чылдагааннарының бирээзи ооң Бичелдей-биле найыралында, сөөлүндээзи республикага эрге-чагырга удавас солчур деп шагдан бээр-ле дуокаа сымарып келген. Баштай Ш. Ооржактың эмнеттинмес аарыгдан аараанының дугайында меге медээни тараткан, ооң соонда – ону тудуп бажыңнаарының кырында келгениниң дугайында, а губернаторларны соңгуур чурумну өскерткениниң соонда республиканың баштыңын халаарының дугайында айтырыгны Кремльде шиптирлеп каапканының дугайында хоп-чипти ажыглап кирипкен. Чурттуң өске регионнарында мындыг чергелиг аас-дылдың болгаш үскүлөжишкенин чижектери оларны канчаар-даа аажок хей-аът кириген. Ынчалза-даа бак чокта, эки чок дижит болгай. Эки чүүл чүл дизе, Бичелдей ам улус артыңче чаштынмай, эки сеткилдиг интеллигентижигеш боорун оралдашпайн, а бодунун езулуг ишти-хөңнүн көргүзе берген.

Березовскийниң акшалары

«Рискиниң» «боттуң корру» В.Багай-оол бодунун чүүлдеринге Конвизти бирде «куу кардинал», бирде «бистин Березовскийивис» деп ыйбың-сыйбың адай бээрге, ол хөлчок таалаар. Кажан 2002 чылдың

казынында барык бүгү улус чаа парламентиге соңгулдалар-биле ажаанзыраан турда, Конвиз бодунун өңүктери болгаш дөргүл-төрелдери-биле Б.Березовскийниң өмээржилгезиниң адаанга тургустунган «Либералдыг Россия» деп чаа партияның шуулганнарындан дүшпестээн турган. Чок, бо удаада ол дээрге идея-политиктиг көрүштүң ээлчеглиг өскерлишкени эвезиле чугаажок. Мында хамык ужур чүдел дизе, Березовский чаа либералдыг партияны тургузар күзелдинин, ук партия Күрүнэ Думазыңче соңгулдаларда РФКП-биле эвилелдежи алгаш, «Путинниң режиминге» удур туржуп деп турарының, ол бүгүгө хөй-хөй акша-хөреңгилерни үндүрүп бээр

сорулгалының дугайында чарлаан турган. Харын-даа ук акша-хөреңгилерниң сандыгын безин адаан – регион бүрүзүңге бир миллион доллар. Мындыг байдалда эшке-дөвезиниң аргазы-даа чок ынчаш. Солуннарда болгаш Интернетте дыңнадылардан алырга, ол үеде бээр Конвиз чурттуң аңы-аңгы хоорайларына эртип турган Березовскийниң талалакчыларының чангыс-даа чыыжын үспзэн болуп турар. Съездилерге ооң чугаалааны чалбыштыг сөстери эскет чок эртпээр. Конвизти харын-даа тургустунуп турар партияның политическийликче безин кириген, ол аңаа хөлчок-ла чоргаар-ланыр турган. Өске арткан шилитинген кижилер-биле ону Березовскийниң амы-хууда ужуражылгазыңче чалаан деп бадыткал база бар. Ынчалза-даа маңаа эпчок чүүл болган, чүге дизе бир шагда ол Лондонга база опчотканып, «Sterling Publication» деп компанияны 5 муң фунт стерлингиге мегелеп каан чүве-дир, ооң төлээлери Конвизке аажок хөреңгелер болгаш бо херектиң талазы-биле билдиришкениниң күжү чидер 12 чылдың дургузуңда ооң дугайында утпазын чарлааннар. Ындыг болганда Лондонга ооң кадайы четкеш келген, а кажан кадайы чанып келгенде, Конвиз карманнарын үжеттинер, Борис Абрамычының адындан бергени шагым кайыл деп чугааланар апарган дээр болчук.

«Борис Абрамович Березовскийниң идеязы меңээ чоок болаш эргим. Тиилелге бисти чедирер ужурулук орукче бисти углааны дээш аңаа четтирдивис!» (2002 чылдың декабрь 7-де Санкт-Петербуртта «Пулковская» гостиницазынга болган Березовскийниң талалакчыларының съездинге С.Конвизтиң чугаазындан).

Эжикче айтырга, а ол соңгаже

Ынчалзажок тиилелге болдунмайн барган. Партия аңгы-башка чарлы берген, ооң баштыңнарының бирээзи, Березовский-биле чөрүлдээлешкен депутат С.Юшенков өлүрткен. Бо херектиң истелгезиниң иштинге РФ-тиң Чиңгине прокуратуразы Березовскийниң талалакчыларының регионалдыг салбырларын акшаландырып турган фондуну хоругдап каапкан. Ынчап кээрге аазааны миллион доллар бүтпейн барган, ынчалза-даа Тывага хамаарыштыр алырга, айда үш муң доллар безин эвээш эвес түң-дүр. Курдумаже соңгулдаларың бүдүүзүндө чурттуң политиктиг байдалыңа салдар чедирер дээн Березовскийниң оралдажышкынынын федералдыг эрге-чагырга боой тудуп каапкан-даа болза, бистин Кызылывыстың денгелинге С.Конвиз Березовскийниң мурнунга бодунун хүлээлгелерин ниитизи-биле күүсеткен. «Рискиниң» идепкейлиг дузазы-биле Тываның чангыс мандаттыг округундан РФКП-ниң кандидаты Кызыл хоорайга тиилээр, ынчалза-даа ниити республика талазы-биле бадылаашкынының түңнели ооң удурланыкчызының талазын тырта бергенинден ол депутатче эртпейн барган.

Бо давыже, Березовскийниң республикаже кирип турганы бичежек бол, даашкыр акша-хөреңги дамыраа соңгулда бетиниң фондуларының кара чангыс үндезини эвес хире. «Хамааты эргелер дээш комитеттин» Кызылда салбыры хеп-хенертен идепкейжи, халдакчы ажыл-чорудулганы чоруда бээрге, улус хөлчок кайгаан. Ында биезги таныырывыс кижилер

шыпыраңнаан: С.Пивоваров, И.Бадра болгаш өскелер-даа, а информастыг хандырылганы демги-ле конвизчи солун боттандырган. Чүнүң ужуң «Рискиниң» төлээлери божуу-далаш эрге камгалакчыларыңче хуулуп, барык-ла шуптузу Москваның бир дээди өөредилге чериниң бот-өөредилгелиг юридиктиг салбырыңче кирип алырыңче оралдажып турарыңа дыка хөй улус элдесинген.

Оларның эң даашкыр ыт-шимээр үндүрген херээ МЖК-ның бажыңы-биле холбашкан, ук бажыңы кара туразында эжелеп алган болгаш бүдүн чартык чылдың дургузуңда тудуп турган болгай. Чурттуң президентизи В.Путин бодунун айтыккаларының бирээзинге чигинчиг үндезиннерден акшаландырынып турар эме-тикчок эрге камгалаар организацияларның ажыл-чорудулгазынга холбаштыр дүвүрелин илередирге, чүгле ынчан Конвизтиң болгаш ооң компаниязының хайнышыкының «эрге камгалаар» ажыл-чорудулгазы намандаан. Болур-чогуур хыналдаларны чоруткан Россияның Юстиция яамызының сан-медээзи-биле алырга, ук организацияларның барык кол нуруузу Б.Березовскийниң структураларына хамаарылгалыг фондулардан акшаландырынып турар болган. Ындыг болганда рискижилер боттарының идепкейлиг «эрге камгалаар» ажыл-чорудулгазын тус черниң Федералдыг чагыртылгалыг эрге-хоойлу камгалаар болгаш контроль чорудар структураларың ажыл-чорудулгазының түңнелинде эвес, а башкарыкчы организацияны акшаландырышыкының үндезинери чок кылып каан федералдыг яамының хөделишкенириниң түңнелинде соксадыр ужурга таварышкан. Ажыы, ыт-даашкыры-биле болгаш кара туразында боттандырып турган бо пропагандисчи ажыл-чорудулга бистин республикада федералдыг структураларга Конвиз биле Бичелдейниң удуртуп турары «Рискиде» чогуң черле чүү болуп турары деп айтырыгны боттарыңа салырыңа безин чылдагаан болбааның маңаа айтыр апар. Чексине арак думчуң дуй тудуп алгаш олураы, ужур эдерген харылар бээри болгаш манагынары оларга эптиг болгаш айыыл чок хире.

«Комитет 2007»: шуптузун таныырывыс арыннар

Республика бюджетин долганган сөөлү үениң болушкуннары тыва «оппозиционерлерниң» хүрээлинде ээлчеглиг эде бөлүгелжилге кол нуруузуңда доозулган болгаш дамчыыр чугаа база хоп-нүгүл тарадыр тактикадан олар ам Москваның талазыңче республиканың амгы удуртулгазын солурунун дугайында ажык кыйгырылгарже шилчезин херечилеп турар. Маңаа холбаштыр, чүге-ле ийик, уттуп шыдавазывыс Кашиниң Москваже бижээни шак ындыг чергелиг, мать-шорт холаан чагаалары сагындырар-дыр. Комитет болза комитет-ле ыйнаан, ынчалза-даа ооң «идеологту» удуртулгазын Курдумаже дөрт чыл дургузуңда ажылдаш, республикаже чангыс көплек безин чоруспаан, «Комсомолканың» бижип турганы-биле алырга, каш борбак доллар дээш Москвада хуу кижилерниң дойлаашкын кезээлеринге Чаа чылдың шивизиниң адаанга танчылаарыңа безин белең депутат турган кижиниң удуртуп турары шала чиктиг. Конвиз бо комитетте, бо давыже, бодунун биезги-ле ролун ойнап турар хире. Ужур эдиреп ук депутатчы-дүжүметчи бөлүгелжилге дорт хамаарылга чок-даа болза, ылап-ла ол Бичелдейниң калбарткан ажыл-чорудулгазының пропагандисчи талазын хандырып турар.

Бөгүн Конвиз деп кымыл ол? Эрткен өйнүн солуннарыңче эглип көрээлинер. Ол хоорайда эң-не аас-дылдыг болгаш эң-не бак сагыштыг солунну удуртуп турар. Хоорайың чок дээн чаргычызы болур. Эң бужар хир-чамгыч чүүлдер бижикчи, байдалдарны база бодунун хууда эрге-ажыын барымдаалап угланышыкының дыка дүрген өскерттирге сундулуг кижилер болур. Хоойлунуң дыдыктарын болгаш дүжүметтерниң аразында аас былаашкынын ажыглап билир өде-чара комбинатор-дур. Дужун хараар кижилерниң сеткил-хөңнү-биле ойнап билер мегечи-дир. Бо бүгү политик Конвизтиң дугайында болбайн аан. Бо дээрге ындыг кончуг ырак эвес үелерин солуннар көктөшкенин номчаанының түңнелинде тургустунган хууда үзел-бодал болбааже.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының ЧАРЛЫКТАРЫ

«2005 чылдың бирги кварталында Тыва Республиканың республика бюджетин түр эргелеп-башкарар дугайында» Тыва Республиканың Чазааның Даргазының 2004 чылдың декабрь 30-де №172 Чарлынын узадыр дугайында

Тыва Республиканың республика бюджетин түр эргелеп-башкарарын боттандырар сорулга-биле база Россия Федерациязының Бюджет кодекзинин 190 чүүлүгө дүүштүр доктаадырым болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «2005 чылдың бирги кварталында Тыва Республиканың республика бюджетин түр эргелеп башкарар дугайында» 2004 чылдың декабрь 30-де №172 Чарлынын күштүг болурун «2005 чылда Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузу хоойлу езугаар күштүг болуп киргизге чедир узадыр.

2. Бо Чарлыктын күсселдези дээш контролду Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының Экономика, саң-хөө болгаш адыр хөгжүлдери эргелелге дагзыр.

3. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК

Кызыл хоорай, 2005 чылдың март 31. № 151.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында» 2002 чылдың июнь 10-да № 41 Чарлынга немелделер болгаш өскерилгелер кириер дугайында

1. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Канцеляриязының дугайында Дүрүмнү бадылаар дугайында» 2002 чылдың июнь 10-да №41 Чарлынга дараазында немелделерни болгаш өскерилгелерни кириер:

19 пунктуда:
«Россия Федерациязының Саң-хөө яамызы» деп сөстөрнү уштуп кааптар;

«...Тыва Республикада» деп сөстөрнү соонга «банкыларда болгаш өске-даа чээли органи-

зацияларында саналга болгаш агар саннар» деп сөстөрнү немээр.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2005 чылдың апрель 1. № 152.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының структуразының дугайында» 2005 чылдың февраль 14-те №127 Чарлынга өскерилгелер кириер дугайында

1.Тыва Республиканың Чазааның Даргазының «Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының структуразының дугайында» 2005 чылдың февраль 14-те №127 Чарлынга дараазында өскерилгелерни болгаш немелделерни кириер:

Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының структуразында:

«Чазак Аппарадының удуртулгазы» деп бирги абзацта:

«Аппарат удуртукчунун оралакчызы-контроль эргелелиниң начальниги» деп сөстөрнү соонга «Аппарат удуртукчунун оралакчызы – Экономика, саң-хөө болгаш адыр хөгжүлдери эргелелиниң начальниги» деп сөстөрнү кириер;

— «3» деп чурагайны «4» деп чурагай-биле солуур.

«Экономика, саң-хөө болгаш адыр хөгжүлдери эргелели» деп дөрткү абзацта:

«эргелел начальниги» деп сөстөрнү «Чазак Аппарадының удуртукчунун оралакчызы-эргелел начальниги» деп сөстөр-биле солуур;

— «11» чурагайны «10» деп чурагай-биле солуур.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнден күштүг болуп кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

Кызыл хоорай, 2005 чылдың апрель 1. № 153.

Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязынче хөй-ниитиниң түлээлекчилеринден кандидатураларны баш бурунгаар көөр талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының конкурс комиссиязындан

Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязынче хөй-ниитиниң төлээлекчилеринден кандидатураларны баш бурунгаар көөр талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының конкурс комиссиязы «Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязынче хөй-ниитиниң төлээлекчилеринден кандидатураларны баш бурунгаар көөр талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының конкурс комиссиязы» деп сөстөрнү уштуп кааптар;

ның квалификация коллегиязынче хөй-ниитиниң төлээлекчилеринден кандидатураларны баш бурунгаар көөр талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының конкурс комиссиязы «Тыва Республиканың судьяларының квалификация коллегиязынче хөй-ниитиниң төлээлекчилеринден кандидатураларны баш бурунгаар көөр талазы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының конкурс комиссиязы» деп сөстөрнү уштуп кааптар;

биле хөй-ниити каттыжыышкынынары, хуралдары (чыыштары) депшиди үндүрер. Кандидаттарга чогуур документтерни бо дыңнадыгы массалык информация чепсектеринге парлаан хүнден 30 календарылыг хонук дургузунда (2005 чылдың май 4-ке чедир) Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазынче кириер.

Адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 32, каб.118.

Күрүне Думазында

мация чепсектериниң россияжи ниитилелге багай салдарын эвээжедиpter ийик» деп, ооң авторлары санап турар.

Күрүне Думазының информмастыг политика талазы-биле комитеди, РФ-тиң Чазаа бо хоойлу төлевилелин деткивээн. Сайыттар кабинеттериниң санап турары-биле алырга, хоойлу төлевилелиниң саналдап турары норма, бир эвес ону хүлээп алыр болза, РФ-тиң Үндезин Хоойлузунун 29 чүүлүнде магадылааны долу болгаш объективтиг информация алыр эргелерин, төөгүлүг кино болгаш телефильмнерни, ол ышкаш телепрограммаларны кызагаарына чедирип болур. Ооң кадында теле- болгаш кино-фильмнер тургузар дугайында чогаадыкчы чоруктуң хосталгазын (РФ-тиң Үндезин Хоойлузунун 44 чүүлү) кызыгаарлап болур.

Чазак кежигүннери документиде ажыглаттынып турар «кеземче чок артар дугайында бодал», «орус дылдың ниити хүлээп алдынган нормалары» деп билишкиннерни тодаргайы-биле тайылбырлаваан дээрзин айтыкан.

ПРАЙМ-ТАСС.

2005 чылда дедир кыйгыртырынга удур Төлээлекчилерниң тус чер хуралының депутадын, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизин дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң фондуларының, Төлээлекчилерниң тус чер хуралының кыйгыртып турар депутадының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң фондуларының акша-хөреңгилеринден чарыгдалдарның эң ыңдыкы түнүнүн дугайында

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының ДОКТААЛЫ

2005 чылдың апрель 1, № 72/341-4 Кызыл хоорай

«Тыва Республикада Төлээлекчилерниң тус чер хуралының депутадын, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизин дедир кыйгыртыр дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун 28 чүүлүнүн 11 пунктузунга, «2005 чылда федералдыг бюджет дугайында» Федералдыг хоойлуунун 1 чүүлүгө дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Фондуларның акша чарыгдалдарының эң ыңдыкы хемчээлин мынчалдыр тодардыр:

— Төлээлекчилерниң тус чер хуралының депутадын болгаш Төлээлекчилерниң тус чер хуралының кыйгыртып турар депутадын дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүкке дедир кыйгыртырынга удур 217 000 рубль хемчээлге;

— Тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаал-

дыг кижизин болгаш тус чер бот-башкарылгазының кыйгыртып турар соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизин дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүкке дедир кыйгыртырынга удур 2 170 000 рубль хемчээлге.

2. Төлээлекчилерниң тус чер хуралының депутадын, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизин, Төлээлекчилерниң тус чер хуралының дедир кыйгыртып турар депутадын, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизин дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктерниң фондуларының акша-хөреңгилериниң хемчээлдерин дедир кыйгыртырынга удур бо доктаалдың капсырылгасын езугаар тодардыр.

3. Бо доктаалды республиканың «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарынга парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Ш.Ч. МОНГУШ.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары Л.Ы. КАРА-САЛ.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының 2005 чылдың апрель 1-де № 72/341-4 доктаалынаг капсырылгас

Төлээлекчилерниң тус чер хуралының депутадын, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизин дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктерниң фондуларының, Төлээлекчилерниң тус чер хуралының дедир кыйгыртып турар депутадының, тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң 2005 чылда фондуларының дедир кыйгыртышыкынаг удур акша-хөреңгилериниң хемчээлдери

№	Соңгулда фондузунун акша-хөреңгилериниң тургустунар дөстери	Түңү (рубль-биле)
1.	Төлээлекчилерниң тус чер хуралының депутадын, Төлээлекчилерниң тус чер хуралының дедир кыйгыртып турар депутадын дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң фондузунун акша чарыгдалдарының эң ыңдыкы түңү, ооң иштинде	217 000
1.1	Төлээлекчилерниң тус чер хуралының дедир кыйгыртып турар депутадын кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң кежигүннериниң хууда акша-хөреңгилери	27 125
1.2	Дедир кыйгыртып турар депутатты соңгулда-ларга депшиткен, түннелинде ол соңгуттуруп алган соңгулда каттыжыышкынының, соңгулда блогунун акша-хөреңгилери	27 125
1.3	Чаңгыс хамаатының эки тура-биле өргүлү	5 425
1.4	Юридиктиг эргелиг чаңгыс албан чериниң эки тура-биле өргүлү	54 250
2.	Тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилерин болгаш дедир кыйгыртып турар соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизин дедир кыйгыртыр талазы-биле эгелекчи бөлүктүң фондузунун акша чарыгдалдарының эң ыңдыкы түңү, ооң иштинде	2 170 000
2.1	Дедир кыйгыртып турар соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижини дедир кыйгыртырының киржикчилериниң эгелекчи бөлүүнүн кежигүннериниң хууда акша-хөреңгилери	108 500
2.2	Соңгулдаларга соңгулдалыг албан-дужаалдыг дедир кыйгыртып турар кижини депшиткен, түннелинде ол соңгуттурган, соңгулда каттыжыышкынының, соңгулда блогунун акша-хөреңгилери	542 500
2.3	Чаңгыс хамаатының эки тура-биле өргүлү	10 850
2.4	Юридиктиг эргелиг чаңгыс албан чериниң эки тура-биле өргүлү	542 500

ЭДИЛГЕЛЕРНИ ХҮЛЭЭВЭЭН

Март 30-де Күрүне Думазының пленарлыг хуралы бирги номчулгага МИЧ-илер дугайында хоойлуке кеземчелиг херектер кылырынче кыйгырар медээлерни тарадырын хоруп турар эдилгелерни хүлээвейн барган.

«Россия Федерациязының «Массалыг информация чепсектериниң дугайында» Хоойлуунун 4 чүүлүнче өскерилгелер кириериниң дугайында» деп хоойлу төлевилели кеземчелиг херектер кылырынче кыйгырар азы теле-көрүкчүлерге, радио-дыңнакчыларга, номчукчуларга ыңдыг яңылыг херек дээш кеземче чок артар дугайында бодал тывылдырар медээлерни тарадырынга немелде хоруушкунну кириип турган.

Оон аңгыда ук документиде дайынны, каржыланышкынны болгаш күчү-күш ажыглаар чорукту суртаалдаар, азы хамаатарлык физиктиг болгаш психиктиг кадыкшылынга, чаш уругларның база аныктарның угаан-бодал болгаш сагыш-сеткил талазы-биле сайзыралынга хоралыг, бир болза орус дылдың азы РФ-

тиң күрүне дылының ниити хүлээп алдынган нормаларын хажыдып турар информацияны непередирин хоруп турар.

Төлевилелде бижээни езугаар, «дыка хөй компаниялар болгаш чамдык журналистер тускай сорулгалыг күчү-күштээшкын болгаш ажык-кончаа дугайында суртаал ажылын чорудуп турар» болган. Документиниң авторларының чугаалап турары-биле алырга, «самыын-садар, күчү-күш ажыглаар, бодун бодаар дээн чижектиг чоруктар телевизорлар экраннарын болгаш парлалга арыннарын долуп, моон мурнунда хоруглуг турган чигинчиг таалал дугайында үзүк-соксаал чокка чугаалап, ам-даа бышпаан уругларыныстың сагыш-сеткил делегейин хоозурадып, үрөп турар апарган». «Ук төлевилелди хүлээп алыр болза, массалыг инфор-

41 чыл бурунгаар Польшага Кызылда башкы Дайынчы Дамба-Хуурак, Тес-Хем кожуунда зоотехник Көк-оол Сат-биле кады дыштанып чораан бис. Ынчаарда 1964 чылдың июль 22-де Польша Республикасын немец-фашист эжелекчилерден хостаанының 20 чыл оюн демдегеп эрттирер дээш белеткенип турган чүве. Варшавага үш хонгаш, Польшаның эрги төвү Краков хоорайга баргаш, ийи хонуп чорувуста, бисти баштап чоруур даргавыс: «Даарта Освенцим лагерин көөр бис» деп чарлады.

Өрээлге келгеш: «Ында кижилер көөр чүү боор, херектенер турар кара-бажың-на ыйнаан» деп бодап чыда удуп калган мен. Эртен туруп келгеш, чунуп, кемнини алгаш, идик-хевимни кеткеш, чоруунга белеткенип турувуста, «Икарус» деп улуг автобус-даа чедип келген. Бис шупту аңаа олурупкаш, чорупкан бис.

Освенцим Краковтан 50 км ыракта турар. Тайылбырлакчының чугаалап турары-биле алырга, улус мөөнээр мындыг лагерлерни немец-фашистер 1934 чылда-ла тудуп эгелзэн чорду. Бир шак хире болганда автобус долгандыр бедик херимнерлиг бир-ле суурга кээп турупту. Дүшкеш, демир херим иштинче киргеш, ында бут бөмбүү ойнаар хире шөлге туруп алырывыска, тайылбырлакчывыс Светлана Ивановна дайын чылдарында маңаа болуп турган болушкуннар дугайында узун чугаазын эгеледи. Ооң чугаазын канчаар сактып алганым-биле дамчыдып ораарым бо.

Бис Польшаның Сола хемде Освенцим хоорайында келдивис. Чурттакчылары 40 муң кижилер. Ам бо турар черивис Освенцим лагериниң хериминиң иштинде, эжик аксы-дыр. Ону 1940-1945 чылдарда октябрь айга чедир немей туттурган. Ол Европада эң-не үлгерлиг концлагерьлерниң бирээзи турган. Маңаа 4 миллион ажыг кижилерни чок кылган. 1944 чылда хоругдаттырганнар тура халыышкын кылырга, ону каржы-дошкуну-биле баскан. 1945 чылдың январь 27-де Освенцимни Совет Армия хостаан. Ооң сөөлүнде бо концлагерьниң девискээринде музей тургузуп каан.

Туттурганнарны баштай бо шөлге чыскааган, оларны ылган, ийи чарар турган. Маңаа келген кижилерни аттарын адавас, а кижилернүзүнүң билзэнде туш-биле инелеп бижзэн саннар-биле адаар турган.

Ылгай бергенде, кадыы эки кижилерни бир үжүкке, а кадыы багай кырганнарны болгаш аарыг кижилерни бир өске үжүкке хамарыштыр аңгылаар. Баштай адаан үжүктүң улuzu мөгө-шыраак, кадык улус болур, оларны тускай туткан барактарга чурттадыр. Кадыы багай кижилерни узуткап кааптар. Кижилер ам-даа хөй кээр дээрзин билгеш, баштайгыларынга ийи каът дөмей-дөмей бажыңнарны туттурган. Ооң бирээзинге-ле 150 кижилер чурттаар. Освенцимде ыңдыг барактарны санаар болза, 50 ажа бээр. Ол-ла кижилерге Освенцим хоорайга химия үлетпүрүнүң тудугларын, инженер-тудуг объектилерин азы өскээр чугаалаарга, оруктарны болгаш көвүрүглерни кылдыртып турган.

Лагерден эртен ажылдап чорурда база кезжээ ажылдан келгенде, хүн бүрүнүң ончалалын чорудар. Ол чиззелге туттурганнарны бут кырынга 4-5 шак иштинде тургузуптар турган. Аарыг, чыскаалга тура албас, азы чурум үрекчилерни чыскаал мурнунче үндүргеш, хамык улус шупту көрүп турда, өлүрүп турган. Лагерден дашкаар ажылдаар черинге чедерде болгаш кээрде маңаар. Маргыжып, азы маңна-вас болзуңа, өлүрүп каар. Кадыг ажылга идик-хеп база артпас. Немецтер ону-даа херекке албайн, кыжын безин кызыл-даван, чаңгыс каът хөйлеңниг туттурганнарны мал ышкаш кымчылап чорааш, сывыртаар турган.

Лагерден дезери дыка берге: ону долгандыр ийи метр ажыг, ийи каът демир хериминиң чанынга 50 см чоокшулаар болза, токка соктуруп өлүр. 500 вольт электри чоруп турар удазыннарны секунда-даа иштинде өжүрбес. Таварылга бооп, лагерден ыракка ажылдааш, кезээки имирде чанып ора, көвүрүгден хемче шурааш

азы ажытталдыр чаштып маңнай бергеш, дириг үнгенер бар-даа болза, олар санныг улус дээр чораан.

Эки сеткилдиг кижилерниң дузазы-биле дүне дугурушкан шакта концлагерьниң чырыын өжүрүптөргө, белеткенип алган бектеткенер барактан бөлүү-биле үнгеш, херимни демир хачызы-биле үзе-чаза кезип тургаш,

кижилерни Польшаның тараа шөлүңгө аппарып төккеш, өрттедирге, бүгү тараа шөлү ыш-биле бүргеттинип, чыт-бустуг болу бээрге, чурттакчы чон билгеш, удурланып үнген.

Фашистер кижилерни дүрген өлүрер дээш өрттедиринден өске аргаларны база дилеп, ажыглап турганнар. Олар натрий бүдүмелдиг хоранны

Тиилелгениң 60 чыл ою

КОНЦЛАГЕРЬГЕ ЧУРТТАЛГА

БОЛГАШ ӨЛҮМ

дезип үнерин шаа-биле оралда-жып турганнар. Ынчалза-даа оларның көвей кезин боолдадып каар ийикке азы сүрдүрүп чорааш туттуруп алыр турган. Бо Освенцимде улус мөөнээр үлгерлиг лагерден 11 хире кижилер дириг дезип үнген, оларның иштинде 2 совет кижилер бар.

Кадыы эки эр, херээжен кижилерни концлагерьниң эмчилери өрээлинге эккелдиргеш, хоран эмнерни сыкырткаш, канчал баарын азы кайы хире үе болгаш өлүрүн көөр турган. Немец нацияны кыска үеде көвүдөдип алыр сорулга-биле херээжен кижилерге тускай дуржулгалар кылып, олар чүгле немец кижилер төрүүр кылдыр шинчилел ажылдарын чорудуп турган.

Кандыг-даа бергелер турда, кижиниң салым-хуузу кончуг-ла болгай: шак ыңдыг кижилер көрбөзүн кеземче хемчээр шыдажып эрткеш, дириг арткан кижилер дайын соонда база бар болган дээр.

Шериг дужаалдыг кижилер Освенцим концлагеринге келирге, оларны тускай кылдыр шиндер болган. Концлагерьниң бир барагының ханазында карартыр будуп каан калбак ыяш бар. Орта фашистер өлүрүп шиндер дээр кижизин эккелгеш, калбак кара ыяшче көрүндүр тургузуп алгаш, чушкунуңче артындан адып өлүрүп турган.

Бир катап майор дужаалдыг ийи орус кижилерни лагерге эккээрге, оларны хөй улус көрүп турда, кара ыяшынче көрүндүр тургускаш, адар деп баарга, совет офицерлер: «Силер-даа, бис-даа шериг кижилер-дир бис. Бисти артывыстан боолаары эпчок чүведир. Бис силерге удур көрүндүр туруп аалы, ыңчан бистиң хавактарывысче адып өлүрүңер» деп дилзэн. Немецтер оларның дилзэн езугаар тургузуп алгаш, хавактарынче адар деп турда: «Тиилелге бисти болур! Фашистерге өлүм!» деп кыйгыргаш, өлгөн дээр.

Гитлержилер Освенцимниң улус мөөнээр лагеринден чаңгыс-даа кижини дириг үндүрбес деп бодап турганнар. Эгезинде хөй туттурган шериглерни эккээрге, оларны хөйү-биле чок кылып ужурга таварышканнар. Оон өлгөн

агаар ышкаш шынарлыг апаар кылдыр чогаадып алганнар. Ооң баштайгы шенелдезин чорударда, лагерде үш дугаар барактын адаанга тускай чер кастырып алганнар. Туттурганнар ол оңгарга хоолайларны салып тура, оон дамчыштыр келген хоран оларның тынар сөөлү агаары апаар деп кайын билер ийик аан. Бир дугаарында аңаа 850 хире туттурганнар эккелгеш, шенел көргөннер-дир. Оларны фашистер «совет фанатиктер» дээр турган. Шенелде өрээлге туттурганнарны киригеш, эжикти хагаш, кнопканы басыпкаш, 15 минута эрткенде, өрээлди ажыдып көөргө, улустуң көвей кезин өлгөн-даа болза, элзэн каш кижилер дириг хевээр олурар болган. Оон 3 минутаны немей берипкеш, хынап көөргө, ам-на шуптузу өлгөн. Ооң түңнелин өөренип, чеже кижини каая, каш минута иштинде өлүрерин билип ап, тускай черге улус өлүрер газ камеразын болгаш оларның өлгөн мөчүлөрүн өрттедир тускай улуг суугуларны (крематорийлерни) кылырын көргөн.

Фашистер «улус билбезин» дээр дөмей барактарның бирээзин шилип алганнар. Ол барактын иштинге кижилерниң мөчүзүн өрттедир ийи улуг печканы кылгаш, ыш үнер хоолайны чажыра чогаадып каан турган. А печкаларның чанындан чунар-бажыңның изиг суу үнүп турар ышкаш кылдыр хоолайларны чоруткаш, чунар суг төктүр хоолайларның ужуң ыргайткаш, бажын шүүрлештир үттээш, 5-6 черлерге тургузуп каан. Кижилер маңаа кээрге, печканы ток-биле изиткеш, хоолайлар дамчыштыр хоранын салыптарга, кижилер амы-тынындан чарлып турган.

Херим аксынга «Ажыы чок» деп үжүкке таварышкан кижилерни демги барактын хеп уштур өрээлинге эккелгеш: «Идик-хевимнерни ужулгаш, бөле салгаш, документилеринерни ооң кырынга кагаш, чунар-бажыңнап алыңар» дээр турган. Могап-шылаан, быдып-курттаан кижилер бүзүрөп, чунар-бажың дээр өрээлинче шупту кире бээрге, эжикти хагаш, оларны база хораннап турган. Фашистер чоруткаш, херим ак-

сында чаа келген туттурганнардан боттарынга херек он шаа кижини ал алгаш, дедир демги черинге өлгөн мөчүлөрни печкага өрттедир кылдыр салдырып өрттеттиргеш, төнүп чорда, боттарын база оон үндүрбейн, та дириг олчаан, та өлүргеш, өрттедиртер турган.

Концлагерьлерге туттурган кижилерниң эйт-кежинден идик-

манап турар» деп мегелеп тургаш, демгилер хамык эт-севин болгаш херекселдерин ал алгаш келирге, оларны чок кылып каап турган. Мага-боду хуюкталып өрттенген азы черже хөмдүрген кижилерниң эдилеп чораан эт-севи төөгүге мынчаар арткан.

Бир өрээлде херээжен кижилерниң бажының дүгүн, чаштарын үзе кыргаш, сараат сиген ышкаш кылдыр оваалап каан, чаштарның өрүүшкүннери безин чазылбаан, узун, чолдак болу берген көстүп чыдар. Олардан пөс сырааш, немец шериглерге орашкыннар кылып берип турганы ол. Ол орашкыннарны база делгеп каан чорду. Бир улуг өрээлде эндерик кемдээр кижилерниң ажыглап чораан демир-дестен, хөмден кылган кылымал холдар, буттар протезтери бар. Ону база кемниг кижилерни өрттедир тургаш, протезтерин боттарының улзуңга бээр кылдыр арттырып ап турган хире. Алдын болгаш мөңгүн диш протезтери кезек-кезек бичии хааржактарда чык долу. Ол дээрге туттурганнарның диштерин туруп ап, катап ажыглап турган. Кижилерни массалыы-биле чок кылып тургаш, өрттедиринин мурнунда оларның чүзүн алырын, ажыглаарын фашистер баш удур бодап алгаш турган дээрзи моон көскү.

Фашистер концлагерьге кээр турган кижилерге тускай журналды кылып турган. Ол журналда туттурган кижиниң адын бижиир, өлгөн аарын демдеглээр чер, харын-даа аарыгны тургускаан эмчизиниң ат салыр чери-даа бар. Шыны кээрге кижилерни үстүнде айыткан аргалар-биле өлүргөш, оон оларның ат-сывының дужунга бир аарыгны тудуп бижээш, оон өлгөн деп бадыткап турганы билдингир.

Ниитизи-биле Бухенвальд, Заксенхаузен, Освенцим, Майданск, Гребланск болгаш оон-даа өске концлагерьлерге 11 миллион ажыг ССРЭ-ниң, Польшаның, Францияның, Бельгияның, Нидерландының, Чехословакияның, Югославияның, Румынияның, Венгрияның болгаш өске-даа чурттарның хамаатыларын чок кылган.

Фашист Германияның Тиилзэн соонда, 1948 чылда, Бүгү-делегейниң конвенциязын езугаар геноцид болгаш каржы кеземче херээженге кехеректи кылганы, кижилер мөчүзүнге канчал-даа таарышпас коргунчуг кем-херектерни боттандырганы дээр, немец шериглерниң составына турган эмчилерни, шериг ажылдакчыларын, лагериниң начальниктерин дээди хемчегиле өлүрүп шиткен.

Амгы үеде ол концлагерьлериниң чанында дөрт бедик чагыларда доора кадап каан ыяштар бар. Ооң адаанда кудук аксы ышкаш кылгаш, оваалап каан довурактар чыдар. Ол дээрге шиткел соонда концлагерьниң начальниги болгаш кол эмчизин азы өлүргөш, баандан үзе шаап кирипкен тамызының аксын дуглаан чери ол...

Дайынның киноларны көргөш, дайын дугайында төөгүлери номчааш, дыңнааш, кижилер: «Дайын дээрге дайын ышкажыл» деп бодаар-ла чүве, а бо удаада тайылбырлакчывыс бо коргунчуг төөгүнү чугаалап бээрге, чиртимзингенимни чүге-даа деңгеп шыдавас мен. Мындыг араатанзыг, кижилер дүрүзү чок үлгедиглерни боттандырып турган өлүрүкчүлери тиилеп каан шериглер делегейни база бир улуг четкериниң аспаандан адырган деп бодаар мен.

Амгы болгаш келир үениң кижилеринге шак ол үлгедиглер ышкаш коргунчуг чүүлдер, колахост кажан-даа болбазын деп тейлеп чорулунар.

Алдын-оол ОНДАР.

Кызыл хоорай.

БӨГҮН — БУГУ-ДЕЛЕГЕЙНИН КАДЫКШЫЛ ХУУЗУ

КАДЫ АЖЫЛДАЖЫЛГАНЫН ТҮНЦЕЛИНДЕ

№3 ЭМНЕЛГЕДЕ

Республиканың чонунга бүүрек аарыгларының база иммунология талазы-биле ачы-дузаны №3 эмнелге чедирип турар. Эмнелгениң ажил-чорудулгазын Рада Шериг-ооловна Монгуш удуртуп турар. Бүүрек аарыгының талазы-биле улуг улуска 20, а бичии уругларга 15 орунну салбырлар бар. Клиниктиг иммунология салбырында 15 орун бар. Хоочураан бүүрек аарыг улуска гемодиализ салбыры база ажилдап турар. Бо салбырлардан аңгыда, эмнелгеде улуг, бичии кижилерни хүлээп алыр амбулатория салбырында нефролог, иммунолог-аллерголог эмчилер бар. Эң-не кол черни клиника-диагностиктиг лаборатория, рентген-диагностиктиг албан база физиотерапевт кабинеди ээлеп турар.

2001 чылдың февраль айда республиканың №3 эмнелгеде ажилдап турган соонда, нефрология албан чери бот-тускайлаң кылдыр ажилдап, хөй санныг аарыг кижилерни эмнеп, кадык камгалап ашыдалкан.

2004 чылда улуг болуушкун болган. Ол дээрже ТР-ниң Россияның составына каттышканының 60 база Кызыл хоорайның тургунганының 90 чыл оюнга тураскааткан Бүгү-россияның “Бүүрек аарыглары: эпидемиология, диаг-

ностика, эмнээшкин” деп эртем-практиктиг конференциязын Кызыл хоорайга сентябрь 27-28 хүннеринде эрттирген. Конференцияның ажилына чурттуң 12 девискээрлеринден 461 делегат база Украинадан, Киргизиядан, Моолдан төлээлер киришкен.

Академик И.Павлов аттыг Санкт-Петербург хоорайның күрүнениң эмчи университети-биле харылзааны улам быжыглап, республиканың эмчилеринге нефрология талазы-биле улуг семинарны эрттирген. 2004 чылдың июнь айда бо университеттин баазына гемодиализ салбырының эмчизи Ч.М.Хертек мергежилдин бедидип, “Ак дүннер” деп нефрология конференциязына киришкеш келген. Сентябрь айдан эгелеп ол-

ла университеттин клиниктиг ординатуразында нефролог эмчи Д.В.Ховалыг өөренип турар.

2004 чылдың февраль айда Моолдун Хасу-Манал эмнелгеде-биле кады ажилдажылганың керээзи чардыган. Ооң кол сорулгазы—нефрология, иммунология, гемодиализ ачы-дузаны Чөөн чүк чурттарының эмнээшкини-биле чедирерин сайзыраңгайжыдары. Октябрь-ноябрь айларда №3 республика эмнелгезинге Хасу-Манал эмнелгезинин эмчилери кээп, чонга ачы-дузаны чедирген.

Имунология албанының эмчилеринин билин бедидер ажил бедик денелде чоруп турар. Ооң чижээне эмчи А.К-К.Монгуш Москва хоорайга клиниктиг ординатураны дооскаш келгенин дем-

дегеп болур. Новосибирск хоорайның клиниктиг ординатуразында иммунолог эмчи А.С.Монгуш өөренип турар.

Эмнелгениң материал-техниктиг баазаны быжыглаары-биле 2004 чылда кол угланышкынны физиокабинетти дериинче угландырган. Аңаа ультратон база магнит-биле эмнээшкин аппараттарын, массаж кылыр “Муссон”, “Минитар” аппараттарын садып салган. Конференциялар эрттиреринге ажыглаар проекторну, 2 компьютерни, 2 холодильникти, 2 телевизорну саткан. Физиокабинеттин мебелин чаартып, тускай кабиналарны дерип кылган.

Чонун кадыкшылы дээш эмнелгениң сагыш салып, эмчилерин билиг-мергежили бедип турары моон илден-дир.

Римма ЧАВЫНЧАК.

В.Балчий-оолдун тырттырган чуруу.

Келир үеже идегел-биле

Кижиниң байлаа—кадыкшыл. Ону быжыглаарының үндезини—төлдүң иезиниң иштинге боттанып эгелээнинден эгелээр. Бир эвес уруг чажындан-на соматиктиг база психиктиг аарыгларлыг болза, ол улгады бергенде кадыкшыл байдалына аажок салдарны чедирер. Ниитилелге кадык кижилерни өстүрүп, кижизидер дээр болзусса, амдыгааштан эгелеп ада-иелер, ниитилел ие-чаштың кадыныч кичээнгейни угландырар ужурлуг.

Бүгү-делегейниң кадык камгалал организациязы 2005 чылдың апрель 7-ниң хүнүн Бүгү-делегейниң кадыкшыл хүнү кылдыр чарлаан. Ынчангаш үстүнде айтырыгны бирги черге үндүргеш, республиканың уруглар эмнелгезинин коллективи бедик денелдиг эмчи дузаны чедирип турар. Эрткен чылын 50 харлаан уруглар эмнелгези үш поликлиникалыг. Бирээинде диагностика-консультация пунктузу бар. Ында 18 аңгы специалистер бичии кижилерниң кадыкшылын хайгаарап, ада-иелерге чогуур үезинде дузаны көргүзүп, арга-сүмени кадып турарлар. 275 орунну 5 аңгы стационар салбырларга чылдың-на янзы-бүрү аарыгларлыг 4,5 муң уругларны эмнеп, поликлиникаларга профилактиктиг ажилдарны чорудуп турар. 2004 чылда республиканың уруглар эмнелгезинин ажилдакчылары кожууннарже 36 үнүшкүннерни кылып, организас-методиктиг дузаны каткан.

Сөөлгү чылдарда чуртта болгаш республикада социал-экономиктиг байдал берге-даа болза, амгы үени-биле дериттинген эмнелге херекселдери ажилдап турар. Кожууннарда аар аараан уругларны бүдүн хонук дургузунда эмнээр “Динар” деп реанимация-консультация системазы ажилдап турар. Херек апарган таварылгада бедик мергежилдин эмчилери чогуур үезинде дузаны чедирип, “Диаморф” деп телеконсультация системазы-биле Москва болгаш өске-даа хоорайларның клиникалары-биле харылзажыр апарган. Россияның мурнакчы, дуржулгалыг эмчи ажилдакчылары-биле сумележип болурунун аргазы тургустунган.

Амгы үеде Москваның педиат-

рия болгаш уругларның хирургия талазы-биле эртем-шинчилел институту-биле тускай төлевилелди ажилдап кылырын чугаалажып турар. Ол төлевилелдин кол сорулгазы—республиканың уруглар эмнелгезинге Москваның болгаш өске-даа эмнелге төптеринден диагностика айтырыглары, аар аарыглар талазы-биле чедингир дузаны алыры. Тыва ышкаш төптен ырак черлерге видео-конференциялар эрттирери—төп эртем-шинчилел институттары-биле кады ажилдажылга бистиң ажилдакчыларының мергежилдин бедидеринге көскү салдарлыг. Эмнелгеде дыңнаары багай уругларның аарыгының байдалын тодарадыр тускай дериглер база бар. Ооң-биле чергелештир кижии бүрүзү дыңнаар херекселдерлиг, харын-даа тускай санныг аппараттарны шилип алыр аргалыг.

Эмнелге коллективинде үрөтүнелдиг ажилдап чоруурларны чоргаарал-биле адап болур. 2004 чылда “Чылдың эки эмчизи” деп конкурстун тиилекчизи Николай Алексеевич Паркаев болган. Хоочуннар Л.И.Волкова, Р.Г.Киселева, Ю.С.Дидоренко, Ч.Б.Ондар, Э.В.Ткаченко, В.К.Куулар, Д.О.Оруспай олар аныктарга үлегерин көргүзүп чоруурлар.

Чедииншкүннер-биле чергелештир четпестерни чок деп болбас. Участоктарга педиатр эмчилер, невролог, кардиолог болгаш өске-даа тускай мергежилдин эмчилер чедишпес. Бергелер турза-даа, эмнелге коллективи келир үеже идегел-биле көрүп, чонга, чаштарга эмчи дузаны чедирер дээш ажилдап турар.

Виктор ХАЙЖОК,
республиканың уруглар эмнелгезинин кол эмчизи.

ИЕ-ЧАШ КАМГАЛАЛЫ

ТР-ниң Кадык камгалал яамызы болгаш республиканың эмнелге-профилактиктиг албан черлери ТР-ниң Чазааның 2002 чылдың ноябрь 14-те үндүргени №757 доктаалына дүүштүр бичии чаштарның өлүп хораар чоруун эвээжедир талазы-биле хемчеглерни чорудуп турар.

Ие-чаштарның өлүп хораар чоруун эвээжедиринге чер-черлерде кожуун, суму чагыргаларының даргалары боттуп дузаны чедирип, кол кичээнгейни угландырары-биле ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Д.Ооржак 2004 чылдың октябрь 1-де “Ие-чашты камгалаарының талазы-биле ТР-ниң Чазак Даргазының чыл санында тыпсыр шаңналының дугайында” №130 Айыткалды үндүрген. ТР-ниң “Иштиг болгаш уруглар эмзирип турар иелерге болгаш бир хар чедир назылыг бичии уругларлыг, хөй ажы-төлдүг база чединмес өг-бүлелерге социал эмчи дузаны көргүзеринин

дугайында” Хоойлузун база тускай хүлээп алдынган план хемчеглер езугаар ажилдарны кылып чоруткан.

Бичии чаштарның өлүп хораар чоруун хайгаараар эксперт комиссиязы 2004 чылда Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Эрзин, Өвүр, Тес-Хем кожууннарның чагыргалары-биле коллегия хуралдарын эрттирген. Республиканың уруглар эмнелгези-биле периналдыг төпке бичии уругларның өлүп хораарына хамаарышкан 116 херектерни кожууннардан тускай эртемниглерни чалап алгаш сайгарып, 94 анатомия-паталогтук конференцияларны эрттирген.

ЭМЧИЛЕРГЕ МӨГЕЙДИМ

Кадык баксырап арааш, кижии эттинип алыры-биле кандыг-даа хемчеглерни алыр апар. Бо удаада хан базышкыны улгаткаш, кожуун эмнелгезинге чартык ай хире эмнеткеш, сегип чадааш, республиканың №3 эмнелгезинге келдим. Аңаа он хире хонук дургузунда эмнеткен соонда, хан базышкыны эрги туружунче кирип, сегип үндүм.

Бо эмнелгениң коллективи шупту аныяк, хөй кезии дээди эртемниг, ажилына аажок кызык-мак улус болду. Эмнелгениң ажилын Рада Шериг-ооловна Монгуш билдиг удуртуп, езулуг мергежилдинге бердинген кижии болду. Мээң эмнедип чытканым иммунология салбырын аныяк эмчи Алена Кара-Катовна Монгуш удуртуп турар. Салбырның эмчилери, сестралары аарыг улуска эвилең-ээлдек, дүн-хүн чок улуска сагыш човаачал сеткили-биле ажилдап турарын көрүп, магадап чыттым. Ында эмчи сестралары Март-оол Чүргүй-оол, Алина Сарым-оол, Анна Монгуш оларның ажилын шуут магадап ханмас-тыр мен. Баштай келгенимде олар кежээден эртенге чедир чанымдан ыравайн хайгаарап, хан базышкыны үргүлчү хынап, эмнер сыкыртып турдулар.

Мен шору чүгээр апарганымда, палатага Мерген деп аныяк

оолду дүрген дуза чедирер машина эккеп каан. Эмчи Мерген Санчы сестразы Март-оол Чүргүй-оол-биле хондур хемчезин алган соонда, эртенинде-ле берге байдалга келген оол сегереп эгеледи. Езулуг эмчилер ындыг болур-дур дээрзин ийи караам-биле көрдүм.

Аарыг кижилерниң чугаазындан Рада Шериг-ооловнаның удурткан коллективинин шупту чүүлду шын таарыштырып билерин, тывынгырын, аразында эпнайыралдыын дыңнап, билдим. Эмнелгениң хандырылганын кым-даа хомудаваз болду. Ооң ишти арыг-силиг, аыш-чем, эм-таңаймаа-биле хандырылганы эки. Ынчангаш бо аныяк коллективке Бүгү-делегейниң кадыкшыл хүнүн таварыштыр байыр чедирип, аяс дээрни, эки кадыкшылды күзеп, черге чедир мөгээр кижии-дир мен. Маадыр ООРЖАК.

Ажилдар кылдынып турар-даа болза, четпестер ам-даа бар бооп турар. Бичии чаштарның өлүп хораар чоруун эвээжедиринге организастыг болгаш эмнээринин талазы-биле частырыглар, ылаңгыя эмчи документациязының шынарын багай чорудуп турарының таварылгалары бар. Кызыл (Сенди), Өвүр (Куулар), Тожу (Байкара), Эрзин (Хайбы), Чөөн-Хемчик (Куулар) кожууннарның төп эмнелгелеринде бичии чаштарның өлүп хораар чоруунун кол чылдаганнарын чедир тыварының талазы-биле ажилды кошкак чорудуп турар.

Бо четпестерни эдер талазы-биле айтырыгны 2005 чылдың март айда болган ТР-ниң Кадык камгалал яамызының коллегия хуралына чугаалашкаш, тускай хемчеглерни хүлээп алган.

Бистиң корр.

Ыт-кадының составында кижии эргежок чугула херек чүүлдер — витаминер, минералдыг микроэлементилер, органиктиг кислоталар курлавырлары чыгынган. Ынчангаш дараазында сүмелерни номчукчуларга сонургадып көрээл:

ЫТ-КАДЫНЫҢ ХАЙЫН-ДЫРЫП КААН СУУ: 100 грамм кургадып каан ыт-кадын чуура хээндектелкеш, 1 литр сугга 5-7 минута хайындырыпкаш, 2-3 шак иштинде тургузуп каар. Ооң соонда үш каыт марляны өттүр шүүрепкеш, хүнде чартык стакан иштин 2-3 катап үжер. Бир эвес ыт-кады борбак жевээр болза, ону 10 минута хайындыргаш, термоска куткаш, 3 шак тургузуп каар. Ооң амданын экижидер дизе, 5-10 грамм чигирни азы ары чигирин немеп алыр.

ЫТ-КАДЫНЫҢ ХАНДЫЗЫ: 1 кг ыт-кадынга 1 кг чигир, 6 стакан суг херек. Урезиннерин аңгылап каапкаш, ыт-кадын соок сугга чугаш, эът тыртар машинага тыртыпкаш, 10 минута хайындырар, оон олче чигирни немей кагаш, 15 минута хайындыргаш, шүүрээш, балкаларга азы шилдерге кудуп алыр.

ЫТ-КАДЫНЫҢ БҮРҮЛЕРИНИҢ ХАНДЫЗЫ: 1 литр сугга 700 грамм чигирни эзилдиргеш, 30 грамм бүрүлери немей салыпкаш, үр эвес үеде хайындырыптар. Ооң соонда аксы хаагылыг савага 10-12 шак тургузар. Ону бүрүлери-биле кады банкага азы шил савага куткаш, шыгжап алгаш, ажыглап болур.

Бо хүннерде ТР-нің Прокуратуразына мал оору-биле демиселге хамаарышкан башкарылга хурал болуп эрткен. Аңаа ТР-де Кол федералдыг инспектор В.И. Чернышев, ТР-нің Дээди судунуң даргазы Н.Ч. Күжүгет, РФ-тиң АЧФА-ның ТР-де Кызыгаар эргелелиниң начальниги А.Н. Буеров, ТР-нің ИХЯ-ның сайыдының оралакчызы В.Н. Конгар, Ветеринария эргелелиниң начальниги Б.А. Дамдын база кожууннарның прокурорлары киришкен.

Хуралга Тывада күрүне эрге-чагырга, тус черниң бот-башкарылганының база иштики херектер органнарының мал оору-биле демисел дугайында хоойлужу-дулганы күүседип турарының дугайында чугаалашкан. Олышкаш мал оорлаан дугайында херектерге хамаарыштыр баштайгы ителге, байысаалга, оперативтиг-истелге ажил-чорудулганын база суд практикасының түңнелдерин сайгарып көргөн.

Эрткен чылын Тывага 4829 баш малды оорлаан. Оларның каражанының ниити түңү 2 миллион 581 муң рубль четкен. Ук херектерни ажайдып турары чүгө 16,2 хуу болган. Мал оорунуң талазы-биле бүрүткөтүнгөн херектерниң чүгө 14,5 хуу сударже чоруткан. 172 кижиге хамаарыштыр херектерден 103 херекти суд ажилдап дооскан, 158 мал оору шиитирген.

ТР-нің ИХЯ-ның Истелге эргелелиниң начальниги В.В. Гизатуллинниң илеткээни-биле алырга ук албан чери 2004 чылда мал оорунга хамаарыштыр 78 кеземче херез хынаан, истекчилерниң баштайгы истелгезин доктадып дугайында шиитпирлерин деткивезен болган. 15 херекке хамаарыштыр хыналда-хайгаарал херектерин чорудуп турар. Кеземче херез чогуур деңгелге чорутпайн турары дээш Чеди-Хөлдүң ИХК начальниги О.Б. Очур-оол биле истекчи Ч.Г. Оюн сагылга-чурум кеземчезинге онашкан. Бай-Тайга кожуунуң истекчилерин чүс хой оорлаанынга хамаарыштыр истелгеге улуг чазыглары дээш кезеткен.

Истекчилерниң соксаткан херектерин анализтеп көөрге, истелге-оперативтиг бөлүктүң кежигүннери болушкун черинче үнерде херектин юридиктиг түңнелин шын берип шыдавас болган. Бадыткал чүүлдериниң чыылдазы РФ-тиң ИХК-нің негелделерин хажыдып турар. Кожууннарның байысаалга органнары херектерни истелге мурнунда чорудар хыналда чокка чорудуп турган таварылгалар база илерезен. Истекчилерниң, оперативтиг ажилдакчыларның ажылы боттук

башкарылга болгаш кады ажилдажылга чок болуп турарының түңнелинде истелге ажилдары кудуку деңгелде турар. Истелге-оперативтиг бөлүктөрнүң ажылын хыналдага ап тура-

ры ховар. Болушкун черинче участок төлээлери болгаш эксперттер үнмейн баар таварылгалар база бар.

Илеткелчи мал оорунга хамаарышкан херектер истеп тургаш, чазыглар эрттирген истекчилерниң атысын адагылааш, оларның шуптузун сагылга-чурум талазы-биле кезеткен дээрзин дыңнаткан. Улуг-Хем кожуунуң ИХК-нің истелге килдизиниң начальниги М.А. Чамзырын кеземче херектерин ведомстволуг болгаш ажил-чорудулгалыг хыналданы чогуур деңгелге чорутпааны дээш, ээлеп турган албан-дужаалындан хостаткан.

ТР-нің ИХЯ-ның хөйниитиниң айыыл чок чорук милициясының байысаалга килдизиниң начальниги Д.В. Бекештиң илеткээни-биле алырга, байысаалга органнары эрткен чылын мал оорунга хамаарыштыр 243 херекти оттурган, оларның 51-ин дооскан болуп турар. Бо чылдың январь-февральда оттурган 33 херектиң 6-зы доозулган.

ТР-нің ИХЯ-ның Кеземче-истелге салбырының оперативтиг-истелге кезээниң начальниги Д.Х. Дансюрюн кызыгаар чоогунда кожууннарда байдал дугайында чугаалаан.

Республиканың прокурору В.И. Кизикин илеткелдерге таарзынмаанын салган айтырыглары-биле илереткен:

– Илеткелдер езугаар алырга, мал оорунуң талазы-биле ажилдар хүн бүрү-

де чоруп турар, ынчалза-даа байдал хевээр артпышаан-дыр. Тодаргай түңнелдер чок. Кеземче херезен соксадыр талазы-биле

дан оспаксыраар апарган. А сөөлгүлери малын саткаш, Кызылче көжүп турар. Тывада арат ажил-агыйларын-дан чүгө боттарының ма-

Мал оору: АҢАА УДУР ДЕМИСЕЛДИ УЛАМ КҮШТЕЛДИРЕР

ажылдарның көвүдөп турары чигзинилерни тывылдырып турар. Оларның чамдык кезин каразыттырып турар кижиниң аарый бергени-биле холбашкан. Шак бо чылдагаан-биле безин 544 херекти хагган-дыр. Дүне аарырын безин утуптар мал оорлары херек оттуруптарга, чүгө шупту аарый бээрил? Маңаа буруулуг улустарны – меге шынзылгалар берип турар эмчилерни азы кем-херек үүлгедишкенин тоомчага албайн турар шагдаларны прокуратура дөмей-ле тодарыдыптар. Илеткелге кожуунуң ИХЭ-нің истелге килдизиниң начальнигин эрге-дужаалындан хостаан деп чугаалады. Бир-тээ хостаан болганда, чылдагаан база турган-дыр. Ынчаарга маңаа хамаарыштыр херекти оттуруп болур ыш-кажыл? Биске мал оору-биле демиселге хамаарышкан ажилдар дугайында курга илеткелдерниң херез чок, чүгө дээрге ындыг ажилдарны Тывада чорутпайн турар. Бо нарын айтырыгны шиитпирлээринге тодаргай саналдар херек...

Чугаалашкан айтырыглар чидиг-чидиг болгаш, хурал изиг-изиг эрткен. Мал ажил-агыйлыг республикада чурттап турар хиревисте Абаканга, Красноярскиге, Новосибирскиге бүдүрген этти, сүтү садып ап турар апарган бис. Аалдарга машиналыг халдып келгеш, малчыннарны өөнге шоочалааш, малды диги-биле чүдүрүп, сүрүп ап турар оорлар шак мынчаар кеде-реп турда, ындыг болбайн канчаар. Ажилдаар күзелдиг улус моон чөгөнгөш, малчыннарга дузалаарын-

лын кадарып шыдаар, а херек апарза, өскээртен оорланып ап шыдаар хөй эрлер бар улус сайзырап, байып турар-ла болгай. Бистиң оорларывыс кожавыста Алтайны, Красноярск крайны болгаш Моолдун араттарынга дыш бербейн турар. Сөөлгү дөрт чыл иштинде моол кызыгааржылар Тываның 8 чурттакчызын өлүр боолааш, 9 кижини балыглаан-дыр. Оон аңгыда моол таладан оорларның кээп турарын база миннир алаар. Өскээр чугаалаарга, хүнден хүнчү байдал бергедеп кел чыдар.

Суурларда кырганнар боттарының мал-маганын канчаар-даа кадарып, канчаар-даа шоочалап алырга, оорлар келгеш, күш-биле суг хунаап алгаш баар. А шагдаалар ону көрбээчөңөп, кара туразында херектерни хаап, соксадып турарлар. Хамааты А.К. Ооржактың 36 баш шээр малын оорлап апаарга, Барыын-Хемчик кожуунуң ИХК-нің истекчизи О.Д. Сүрүң эмчи шынзылганы чокта-ла каразыттырып турар кижилерни аарып турар деп сылдаг-лааш (!), херекти истээрин соксаткан болган-дыр. Кожуунуң прокуратуразы хоойлуга дүүшпес шиитпирни деткивейн барган, бир эвес ынчанмаан болза, кем-херек үүлгедикчилери оон хыңайта чеже кижини оорлап хоозурадып каар турган-дыр!

Эрткен чылдың декабрь 6-да кожуунуң прокурору Ак-Довурактың ИХК-нің истелге килдизинге кандыг-да шимчээшкн чокка үш ай иштинде чыткан херекти ужулгаш, кыска хуусаа дургузунда истээш, судче шил-читкен.

ТР-нің Прокуратуразында

Статистикадан алырга, мал оорларының 50 хуузу (112 кижиге) – 19-тан 29 харлыг аныяк кижилер болган. 32 хуузу (72 кижиге) 30-ден 49 харга чедир назылыг кижилер ээлзэн. 13,9 хуу (31 кижиге) – назы четпээннер. Энир чылын мал оорлааны дээш 15 назы четпээни шииткен.

Тываның прокурорлары мал оорунга хамаарышкан херектерде хоойлу хажы-дышкыннарынга хамаарышкан 38 сагындырыгны ТР-нің ИХЯ-ның удуртулгазынче база кожууннарның ИХК начальнигеринче кириген. Оларга дүүштүр 39 эрге-дужаалдыг кижини сагылга-чурум талазы-биле кеземчеге онаштырган. Бо чылдың январь, февраль айларының дургузунда 13 шагдааны дисциплинарлыг хемчег-биле кезеткен.

Тес-Хем болгаш Эрзин

демдектээр ажилдарны апрель айда доозуптар бис деп, чагырга даргазы чыылганнарны бүүрөткен.

Эрзин кожуунуң чагырга даргазы А.Ч. Комбунуң дыңнатканы-биле алырга, кожуундан эрткен чылын 1 миллион 750 муң рубль түңгө мал-маганы оорлап апарган болуп турар. А кожуунуң чыл бюджетиде чүгө 13 миллион рубль. Кожуун чагырга акша чок-даа болза, мал оору-биле демиселге боттарының үлүүн кирип, шагдааларга хөмүр-даш, тудуг материалдары-биле дузалап турар. Бо чылдың апрельде демдектээшкн болгаш учет ажилдарын Эрзин кожууну доозуптар болган.

Хуралдың киржикчилери мал оору-биле демиселди күштелдирерин түңнээш. Республиканың Ишти-

кожууннарның ИХК-ларының начальнигерин М.В. Дандар биле О.В. Монгуш

ТР-нің Чазаа мал оору-биле демиселге хамаарыштыр боттук доктаалдарны хүлээп алган, ынчалза-даа кожуун болгаш суму чагыргалары оларны күүсетпейн турар дээрзин чугаалаан. Чижээ, малдың демдектээшкни, ону учетка тургузары кылдынмайн турар, мал сокканынга хамаарыштыр кылган шынзылгаларны малы чок улуска безин үлөп берип турар. Моон мурнунда суму бүрүзүңгө мал оору-биле демисежир хөйниитичи хевирлээшкннер турган-на чүве болгай, олар ам читкен... Шагдаалар материал-техниктиг баазага хамаарыштыр хомудалдарын база илереткен. Машиналар эрги, ооң кадында кыва-чаар бүдүмелдер база чедишпес...

Кожуун чагыргаларының удуртукчулары база боттарының берге айтырыглары-биле таныштырган. Тес-Хем кожуунуң баштыгы В.Д. Кылаң-оол Ү-Шынаа, О-Шынаа суурлар-биле харылзаа чок, оларны тургузар акша база чок дээрзин айткан. Мал учедун чартык төлөвирде ажилдап турар кижиге кылып турар. «Ындыг-даа болза, малды

ки херектер ямызынга мал оорунга хамаарыштыр кириген билдиришкннерин бүрүткээр болгаш оларны сайгарып көөр, бо талазы-биле кеземче херектерин истээр болгаш ажилдарны контроль-даарын күштелдирерин саналдаан. Милицияның бо угланышкны-биле ажилын кожууннарның хайгаараарын прокурорлары күштелдирер болган. Олар мал оорунга хамаарыштыр херектерни көрүп тура, күрүне буруудадышкны-биле кады судтарны тодаргай болгаш шынчыг хемчеглер алырынче угландырып, хөлүн эрттир чымчак шиитпир алган шииткелдерге кирип-делерни үе-шаанда кирирлер. Оон аңгыда кожуун прокурорлары ТР-нің Президентиниң 1996 чылдың июнь 20-де № 486 Айтышкынынга база ТР-нің Чазааның 1999 чылдың апрель 12-де № 210 «Республикага мал оору-биле демисежиринге хамаарышкан хемчеглер дугайында» доктаалын, ТР-нің Чазаа Даргазының 2003 чылдың февраль 2-де № 239 «Тыва Республиканың де-вискээринге малды кадагалаарының болгаш учетка алырының хемчеглериниң дугайында» Айтышкынын тус чер бот-башкарылга органнары кайы хире күүседип турарын контрольга алып.

ТР-нің Прокуратуразының парлалга албаны.

Чуруктарда: хурал үезинде; ТР-нің ИХЯ-ның Истелге эргелелиниң начальниги В.В. Гизатуллинниң илеткеп турары; Эрзин кожуунуң чагырга даргазы А.Ч. Комбу кожуунда байдал-биле таныштырып тур.

В.Савиныхтың чуруктары.

Автооруктар Хыналданы Чоруткан

2005 чылдың чакы үеринге белеткел ажилдарын болгаш федералдыг автомобиль оруктарын база ооң тудугларын ажаап тудуп болгаш организапта турарының талазы-биле "М-54 "Енисей" автомобиль магистралының эргелели" күрүне бүдүрүлгезинге бо чылдың март 21-ден 26-га чедир хыналданы Новосибирск хоорайдан "Росдортехнологиядан" келген комиссия чоруткан.

Хыналда үезинде федералдыг автоорук "М-54 "Енисейни" ажаап-тудуп турары "ортумак" деп үнелелди берген. Билангыя Самагалдайның орук-ажыглал участогу №367 күрүнениң федералдыг каттышкан бүдүрүлгезиниң харыылап турары федералдыг автооруктун 869-тан 1068 километринге чедир автооруктун участогун эки деңгелге ажаап-тудуп турарын демдеглээн. Саян оруунуң эң берге участогунда Танзыбейниң орук-септелге-тудуг эргелелиниң харыылап турар 200 км автоорукка "ажырбас" деп үнелелди берген. Автооруктарны ажаап-тудуп турарының ажил-чорудулгазында техниканың айыыл чок чоруунуң хажы-дышышкынарнын болдурбааны

илерээн.

"Енисей" автоорук эргелелинге хамааржып турар федералдыг автоорук "М-54 "Енисейге" бо чылдың бирги кварталында 13 орук-транспорт озал-ондаа болган (2004 чылдың ол үези-биле деңгээрге, 7,6 хууга кызырылган) 5 кижиге өлгөн, 13 кижиге бертинген-межелген. Орук-транспорт озал-ондаа автооруктарның байдалындан болгаш ону ажаап-тудуп турарының чылдагаанындан болбааны демдеглеттинген.

Ооң-биле чергелештир келген комиссия лаборатория болгаш шынар талазы-биле ажилдап турар килдистерниң ажылын, акшаландырышышкын болгаш бухгалтер учедун, садыглаашкын болгаш керээлерни чарганын, чер болгаш өнчү харылзаалар килдистериниң

2004 чылда кылып чоруткан ажылын хынаан.

Хыналданың түннелинде тодараттынганы болза, 2004 чылда автомобиль орук "М-54 "Енисейни" болгаш ооң кылымал тудугларын ажаап-тударынга көрдүнгөн ажилдар долузубиле күөсеттинген, орта көрдүнгөн акша 100 хуу ажыглаттынган азы федералдыг төптүн эрткен чылын бергени 226286 муң рубль долузубиле шингээди алдынган. Красноярскиден Кызыл таварыштыр Моолдун кызыгаарына чедир автооруктун 5 кезек участогунга капитал септелгени чоруткан. Буйба, Солба болгаш Коя хемнерде көвүрүглериң септелгезин дооскан. 2004 чылда эргелелдин аппаратын тударынга чарыгдалдарга болгаш орулгаларга хыналданы чоруткан. Бюджет акша-хөреңгизин көрдүмээ угланышкына ажыглан таварылга турбаан.

Олег КИШТЕЕК.

Кызыл хоорай.

ЧОГААДЫКЧЫ МӨӨРЕЙ

"Журналистика болгаш медиарынок" сеткүүл, МИЧ-иниң этноайтырыглар төвү база Москваның кижиниң эргелерин камгалаарының бюросу 2005 чылда регионалдыг парлагалык "Ылгажык болгаш адаан-өжээк чокка" деп кыйгырыгыг чогоадыкчы мөөрейни эрттирер. Ооң кол сорулгазы – МИЧ-иниң ажылын нитилелди сырый каттыштырары-биле идепкейжидери, бот-боттарына чөптүг хамаарылганың байдалын тургузары, номчукчуларны кижилерниң язы-сөөк болгаш социал байдалы хамаанчокка кижизидери болгаш экстремизмге удур ажил-чорудулганы күштелдирери.

2004 чылдың ноябрь 1-ден 2005 чылдың май 30-ге чедир

чырыкче үнген материалдарны мөөрейге кириштирип болур. Мөөрейниң түннелин июнь төнчүзүндө үндүрер.

Номинациялар: 1. Аңгы-аңгы нацияларның төлээлериниң аразында бот-боттары билчириниң дугайында эң дээрэ материал. 2. Буянын сеткилдин болгаш кожа-хелбээ дузалажылга дугайында эң дээрэ материал. 3. Биче-буурай чоннарның төлээлерин болгаш кижиниң эргелерин камгалаарыңче угланган эң дээрэ мате-

Номинация бүрүзүңе шаңналдар көрдүнгөн:

1-ги шаңнал – 15 муң рубль, ийигизи – 10 муң рубль, үшкүзү – 7 муң рубль.

Мөөрейге кириштирер материалдарны июнь 15-ке чедир чорудар. Адреси бо: 119021, Москва, Зубов бульвары, бажың 4, Россияның Журналистер эвилели, "Журналистика болгаш медиарынок" сеткүүл.

риал. 4. Тус чер чагыргаларының ролунуң дугайында болгаш демократияның принциптерин бадыткаан эрге-хоойлу камгалалының органнарының дугайында эң дээрэ материал. 5. Ксенофобия болгаш экстремизмге удур эң дээрэ материал. 6. Шажын-чүдүлгелиг экстремизмге удур материалдар. 7. Нарын этниктиг айтырыгларны шийтпирлээринге харыи дилээринге номчукчуларның киржилгези.

Ленин, 18 дымчаның тур

Эрткен неделяда (март 28-тен апрель 3-ке чедир) республикага 118 кем-херек үүлгедишкени бүртүктүнгөн (өлүрүшкүн – 2, кадыкшылга аар хораны сагышты-биле чедиргениниң түннелинде кижилерни амы-тынындан чарганы – 1, кадыкшылга аар хораны сагышты-биле чедиргени – 13, күштээшкын – 3, дээрбечи чорук – 4, үптээшкын – 13, оорлаашкын – 37, наркотиктиг бүдүмелдерни хоойлуга удур шыгжааны болгаш дажыглааны – 5, боо-чепсекти хоойлуга удур шыгжааны болгаш дажыглааны – 2). Оларның 68-и "изини-биле" тодараттынган. Спирт холумактыг бүдүмелди 128 литрни хавырган. 6 орук озал-ондаанга 3 кижиге амы-тынындан чарылган, 5 кижиге янзы-бүрү кемдээшкыннерни алган. Кудумчулардан 1459 эзирик кижини ыраткан, оларның 605-ин эзириктер саргедир черлерге чедирген.

Март 28. Таңды кожуунга "Кудумчу уруглары" деп операцияны чорутканының түннелинде Бай-Хаак суурнуң 1958 чылда төрүттүнгөн чурттакчызы О. дээрзи бодунуң 1992 чылда төрүттүнгөн школачы уруун каржызы-биле эттээни илерээ.

Март 29. ТР-ниң ИХЯ-ның криминалдыг милициясының база истелге-оперативтиг килдизиниң ажилдакчылары шын планнат-

тынган болгаш бедик деңгелдик кылдынган операцияны чоруткаш, моон мурнунда өлүрүшкүн херээ дээш федералдыг болгаш делегей чергелиг истелгеге турган С. деп 38 харлыг хамаатыны тудуп хоругдаан.

Март 30. Кызылдың эмчи училищезиниң чанынга Ак-Довурактың чурттакчызы 1973 чылда төрүттүнгөн хамаатыны хынап көргөш, 5,571 грамм гашишти

тыпкаш, хавырган.

Март 31. Кызылдың Дружба кудумчузунга билдинмес аныяк оол И. деп хамаатыга күш дөгеп тургаш, ооң алдын эдилелин ажыы-биле хунаап апарган.

Апрель 1. Кызылдың чурттакчызының кириген билдиришкени-биле алырга, Суворов, Шевченко кудумчуларының белдиринес оон М-2140 автомашиназын билдинмес эр кижиге оорлап апарган болган. Машинаны Пушкин-Подгорная белдирге туткаш, эззинге эгиткен.

Апрель 2. Каа-Хем кожуун. Сарыг-Сеп суурдан 2,3 километрлерниң аразына Тойота-Королла автомашинаның чолаачызы (Сарыг-Сеп суурнуң чурттакчызы) руюн башкарып шыдавайн баргаш, хөлгези-биле андарылгаш, олла черинге амы-тынындан чарылган.

Апрель 3. Кызылдың Тыва эки турачылар кудумчузунда "Аржаан" садыглажылга төвүңге контрафактылыг видеокассеталарны болгаш DVD, CD дискилерни садып турган садыгыжы туттурган. ИХЯ-ның парлалга албаны.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ

Бистиң эргим, хүндүлүг ававыс, угбавыс, кырган-ававыс Роза Ловакиновна ДАМДЫННЫҢ апрель айда 60 харлаар юбилейи.

Төрүттүнгөн хүнү-биле быжыг кадыкшылды, аас-кежикти, өөрүшкүнү күзевышаан, дараазында одуругларны сеткилдин ханызындан бараалгаттывыс:

100 харга чедир чурттап,
Ажы-төлүн, дуңмаларың,
Төрөл чонуң аразыңга
Чагыг-сүмөн, буян-кежиң сөнневышаан,
Амыдырал алдын сөңүн шаңна-ла, авай, угбай.

Өвүр кожуунуң Ак-Чыраадан уруглары, оолдары,
күдээлери, хөй санныг уйнуктары; Кызыл хоорайда
дуңмалары, келиннери, күдээлери.

Кара-кыс Тюлюшова ХОВАЛЫГ Улуг-Хем кожуунга аныянда хөй чылдар иштинде, Кызыл хоорайга пенсияже үнер мурнунда харылзаа шугумунга ажилдап чораан төлептиг, кижизиг, аяныг угбай чүве. Кара-кыс Тюлюшованың апрель 7-де төрүттүнгөн хүнү-биле холбаштыр угбайга чедишкыннерни, быжыг кадыкшылды сагыш-сеткилдин ханызындан күзевышаан, дараазында одуругларны сөннедим:

Хайыракан эдээн орта төк кээп дүшкен,
Хендергелеп, Арыг-Баштааш, Ак-Тал чурттаан
Кожай-Бошка-Хуурактың тергини кызы
Кончуг солун Кара-кысты таныыр сен бе ?

Даады-ла чонун мактаан, черин алгаан
Тааланчыг шүлүктерин номчаан сен бе?
68-тээн хүнүн даарта дойлаар дээн-дир,
Аалчы болуп, аяк шайын аартажыылам.

Шивитмаа ОНДАР.

Мөңгүн-Тайга кожуунуң Мөген-Бүрен ортумак школазын 1987-1988 өөредилге чылында дооскан Таңды-оол Чугдурович АРАКЧААНЫҢ 101690 дугаарлыг аттестадының читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Мөңгүн-Тайга кожуунуң Мөген-Бүрен ортумак школазын 1992-1993 өөредилге чылында дооскан Буянама Маскавайевна КУСКЕН-ООЛДУҢ 944334 дугаарлыг аттестадының читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Бажың-Алаак ортумак школазын 2002 өөредилге чылында дооскан Чимис Монгалбиевна КАРА-САЛДЫҢ № 8204698 дугаарлыг, А сериялыг аттестадының читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ЭЪЖИМ ЧУРТТУГ ХООЧУН

Мартай-оол Биче-оолович Тулуу — хоочун мөге, "Шын" солунга хөй чылдарда чолаачылап ажилдап чораан, күш-ажылдың болгаш тылдыг хоочуну.

Россия Федерациясының Президентизи В.Путинниң 2004 чылдың февраль 28-те үндүргөн Чарлы-биле "1941-1945 чылдарның Ада-чурттуң Улуг дайынына Тиелелгениң 60 чылы" деп юбилей медаль-биле шаңнаткан. Ук медальды хоорай чагыргазының төлээзи бөлүк хоочуннарга №9 школага байырлыг байдалга тывысқан.

Мартай-оол Биче-оолович — 1960 чылга чедир хурежип чораан Тываның хоочун мөгелериниң бирээзи. 1959 чылда Тываның Россияның составына каттышканының 15 чыл онда тыва хурешке республиканың каш дакпыр чемпиону Семис-оол Сарыгларны октааш, патефон-биле шаңнаткан.

Римма ЧАВЫНЧАК.

"ШЫН" СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак ачавыс, бичии уйнуктарының хүндүлүг кырган-ачазы, ТР-ниң күш-культуразының болгаш спорттун алдарлыг ажилдакчызы, хоочуну, спорт тайылбырлакчызы, ССРЭ-ниң болгаш Россияның спорт мастери чораан Владимир Сумакинович БИЧЕ-ООЛДУ сөөлгү орукче үдежип, бистиң качыгдалывысты үлежип, моральдыг болгаш материалдыг дузаны чедирген Улуг-Хем кожуунуң чагыргазына, ТР-ниң Чазаанга, Улуг-Хуралга, Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт агентилелинге, профэвилелдер чөвүлелинге, республиканың хостуг хуреш федерациязына, Олимпий курлавырларының республиканың тускайыттынган уруглар школазына, "Тыва тудуг" ААН-ге, "Водоканал" кызыгаарлаттынган харысалгалыг нитилелге, "Тыва агаар шугуму" ажык акционер нитилелиниң чиңгине директорунга, Тываның күрүне филармониязына, Тываның күрүне университетинге, ресонкодиспансерден болгаш өске-даа эмнелгелерден эш-өөрге, ОШАЧКИ-ниң ажилдакчыларына база төрелдеривиске, кудаларывыска, кожаларывыска, чонувуска улуу-биле четиргенивисти илеретивис.

Өөнүң ээзи, оолдары, дуңмалары.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—1-01-35, кол редакторнуң оралакчылары —1-19-87, 1-40-77, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. КИЛДИСТЕР: нитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге —1-03-88, чагаа —1-03-87, көдээ ажил-агый, үлетпүр килдистер—1-17-09. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. Тираж 9145. Чагыг 36.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б.ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729. Россия Федерациясының Парлалга, телерадио-дамныдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүккөн. Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 10001, 10011. ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязына парлаан (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.